

IJPES

AN INTERNATIONAL REFEREED SCHOLARLY JOURNAL

INTERNATIONAL JOURNAL OF PRIMARY EDUCATION STUDIES

VOLUME: 4 ISSUE: 2 YEAR: 2023

ULUSLARARSI TEMEL EĞİTİM ÇALIŞMALARI DERGİSİ

CİLT: 4 SAYI: 2 YIL: 2023

ULUSLARARASI HAKEMLİ BİLİMSEL DERGİ

ISSN: 2717-8005

IJPES

ULUSLARARASI TEMEL EĞİTİM ÇALIŞMALARI
DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF
PRIMARY EDUCATION STUDIES

CİLT : 4 SAYI : 2 YIL : 2023

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/RESPONSIBLE EDITOR

PROF. DR. LÜTFİ ÜREDİ

BAŞ EDITÖR/EDITOR IN CHIEF

PROF. DR. LÜTFİ ÜREDİ

YARDIMCI EDITÖR/ASSOCIATE EDITOR

DR. PELİN ÜREDİ

WEB SİTESİ/WEBSITE

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijpes>

E-MAİL

journalijpes@gmail.com

SEKRETER/SECRETARY

MUHAMMED HÜSEYİN ÖZER

YAYIN TÜRÜ / PUBLICATION TYPE

YAYGIN SÜRELİ YAYIN / QUARTERLY PUBLICATION

İNGİLİZCE DİL EDITÖRÜ / ENGLISH LANGUAGE SPECIALIST

PROF. DR. MEHMET ŞAHİN

TÜRKÇE DİL EDITÖRÜ / TURKISH LANGUAGE SPECIALIST

PROF. DR. NAMIK KEMAL ŞAHBAZ

IJPES

ULUSLARARASI TEMEL EĞİTİM ÇALIŞMALARI
DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF
PRIMARY EDUCATION STUDIES

CİLT : 4 SAYI : 2 YIL : 2023

EDİTÖRLER KURULU/EDITORIAL BOARD

PROF. DR. SAİT AKBAŞLI, HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. SONGÜL TÜMKAYA, ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MEHMET GÜLTEKİN, ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

YAYIN VE DANIŞMA KURULU

PROF. DR. İBRAHİM COŞKUN, TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. EMİNE YILMAZ BOLAT, MERSİN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. BARIŞ ÇETİN, ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. GÖR. SERKAN GÖKALP, MERSİN ÜNİVERSİTESİ
DR. FATMA ÖZGE ÜNSAL, MARMARA ÜNİVERSİTESİ
DR. ÖĞR. GÖR. NİHAN ARSLAN NAMLI, İSKENDERUN TEKNİK
ÜNİVERSİTESİ
DR. BEKİR YILDIZ, MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
DR. NİLGÜN SAKAR, MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
DR. HASAN NASIRCI, MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
DR. SERAY DOĞRU ORAL, HATAY BİLİM VE SANAT MERKEZİ

CİLT : 4 SAYI : 2 YIL : 2023

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

43-53

Araştırma Makalesi

Okul Öncesi Dönem Çocukların İzledikleri Çizgi Filmlerin Akran Zorbalığı Açısından İncelenmesi: Rafadan Tayfa Örneği

An Analysis of the Cartoons Watched by Preschool Children In Terms of Peer Bullying: The Example of Rafadan Crew

Beyza DİLEK ÇİN, Özge ÖZEL,

Perihan ÜNÜVAR

54-61

Araştırma Makalesi

Birlikte Yaşama Kültürünün Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitabındaki Durumunun İncelenmesi

Investigation of Living Together Culture in Social Studies Curriculum and Textbook

Ahmet Akif ERBAŞ

62-73

Araştırma Makalesi

Çocukların Ekran Kullanım Sürelerinin Otizm Spektrum Bozukluğu Semptomlarındaki Etkisine Yönelik Yapılan Çalışmaların İncelenmesi

Investigation of Studies on the Effect of Screen Use Time on Children's Autism Spectrum Disorder Symptoms

Hülya TORUN YETERGE

Makale Türü/Article Type
Araştırma Makalesi

IJPES

2023

Volume 4, No 2

Sayfa/ Pages: 43-53

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijpes>

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received :16.05.2023

Kabul/Accepted :31.07.2023

e-Yayın/e-Printed:30.08.2023

DOI: 10.59062/ijpes.1297715

Okul Öncesi Dönem Çocukların İzledikleri Çizgi Filmlerin Akran Zorbalığı Açısından İncelenmesi: Rafadan Tayfa Örneği

Beyza DİLEK ÇİN¹

¹ Uzm., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, beyzadilekcin@gmail.com

 ORCID ID:0000-0001-7688-6969

Özge ÖZEL (Sorumlu Yazar)²

² Dr. Öğrt. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, ozgeozel@mehmetakif.edu.tr

 ORCID ID: 0000-0003-4992483X

Perihan ÜNÜVAR³

³ Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, perihanunuvar@mehmetakif.edu.tr

 ORCID ID:0000-0002-6285-5181

ÖZ

Bu araştırmanın amacı okul öncesi dönem çocukları tarafından en çok izlenen çizgi filmlerden biri olan 'Rafadan Tayfa'da sözel metinlerde ya da görsellerde akran zorbalığına yer verilme durumunun incelenmesidir. Bu araştırma temel nitel araştırma deseniyle düzenlenmiştir. Araştırmaya Rafadan Tayfa çizgi filminin TRT Çocuk Youtube Kanalında yayınlanmış 127 bölüm içerisinden en yüksek izlenme oranına sahip 20 bölümü dahil edilmiştir. Verilerin elde edildiği 20 bölümün tamamı içerik analiz türlerinden kategorisel içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Elde edilen bulgular; Rafadan Tayfa Çizgi filminde akran zorbalığına sözel metinlerde ve görsellerde çok yoğun olarak yer verilmediğini, göstermiştir. Bunun yanı sıra, fiziksel zorbalık türlerinden hiç birine yer verilmediği belirlenirken sözel veya dolaylı zorbalık türlerinden bazılarını içerdiğini ortaya konmuştur. İncelenen 20 bölümden beşinde hiçbir zorbalık davranışı yokken, 15 bölümde çoğunlukla alay etme davranışına yer verildiği gözlemlenmiştir. Çocukların izledikleri davranışları bireysel davranışa dönüştürebileceği göz önünde bulundurularak diğer çizgi film içeriklerinin de akran zorbalığı açısından incelenmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akran Zorbalığı, Çizgi Film, İçerik Analizi

An Analysis of the Cartoons Watched by Preschool Children in Terms of Peer Bullying: The Example of Rafadan Crew

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the situation of peer bullying in verbal texts or visuals in one of the most watched cartoons called 'Rafadan Tayfa' by preschool children. This research was designed as qualitative research. The 20 episodes of the Rafadan Tayfa cartoon with the highest viewing rate among 127 episodes broadcast on TRT Children's Youtube Channel were included in the research. All of the 20 selected episodes were analyzed with the categorical content analysis method, which is one of the content analysis types. Findings showed peer bullying is not included in verbal texts and visuals in the selected Rafadan Tayfa episodes. In addition, while it was determined that none of the physical bullying types were included, it included some types of verbal or indirect bullying. While there was no bullying behavior in five of the 20 episodes examined, it was observed that teasing behavior was mostly used in 15 episodes. Considering children can transform the behaviors they watch into individual behaviors, it is recommended to examine other cartoon contents in terms of peer bullying.

Keywords: Peer bullying, cartoon, content analysis

Atf için: Dilek Çin, B., Özel, Ö. & Ünüvar, P.. (2023). Okul öncesi dönem çocukların izlediği çizgi filmlerin akran zorbalığı açısından incelenmesi: Rafadan Tayfa örneği. *Uluslararası Temel Eğitim Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 43-53.

Etik Kurul İzin Bilgileri: Bu çalışmanın verileri canlılardan toplanmadığı için etik kurul iznine ihtiyaç yoktur.

This is an open access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution and reproduction in any medium, provided the original authors and source are credited.

1. GİRİŞ

Okul öncesi dönemde çocuklar akranları ile bir araya gelerek sosyal açıdan yeterliklerini geliştirirler. Bu dönemde akran ilişkileri sosyal ortamlarda kendilerini nasıl ifade edebilecekleri konusunda onlara deneyim kazandırır (Bradley, 2001). Maruz kalınan bu ilişkiler, çocukların sosyal yönden pek çok becerilerini geliştirebileceği gibi, akranlarına karşı zorba davranışlar göstermeye ya da akranları tarafından zorba davranışlara maruz kalma deneyimlerini de beraberinde getirmektedir (Yalçıntaş, 2018). Bu noktada zorbalığın tanımını yapmak faydalı olacaktır. Zorbalık, Olweus (1994) tarafından “bir kişi ya da grubun, kendini savunamayan bir kurbanı karşı gösterdiği, kasıtlı ve tekrarlı biçimde zarar vermeyi hedefleyen fiziksel, sözlü ya da ilişkisel eylemler” olarak tanımlanmıştır.

1.1. Akran Zorbalığı

Olweus (1994) tarafından akran zorbalığı “bir kişi ya da grubun, kendini savunamayan bir kurbanı karşı gösterdiği, kasıtlı ve tekrarlı biçimde zarar vermeyi hedefleyen fiziksel, sözlü ya da ilişkisel eylemler” şeklinde tanımlanmıştır. Bir noktada, neredeyse herkes zorbalığı, kurbanları, seyircileri veya faileri gözlemlemiştir. Gelişimsel olarak, akran zorbalığı okul öncesi dönem gibi erken bir tarihte ortaya çıkar. Olweus (1978, 1993) zorbalar ve kurbanlar arasında bir ayrım yapmıştır. Zorbalar hiperaktif, fevri, akran reddi, akademik mücadele ve travmatik ve katı ev ortamlarına sahip kişiler olarak tanımlanmıştır. Okul öncesi dönemde zorbalar, akran gruplarına dayanır (Saracho, 2016). Okul öncesi çocukların arkadaş eksikliği, onları arkadaşlıktan veya oyun arkadaşı ilişkilerinden mahrum bırakabilen mağduriyet için sosyal bir risk faktörü haline gelir. Okul öncesi dönemde zorba-kurbanlarının özelliklerinden birkaçı genellikle sosyal olarak nahoştur, bu da onları yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde zorbalık davranışlarına girme konusunda daha büyük bir risk altına sokar. Zorba ve kurban rollerinin istikrarı, okul öncesi çocuklar için dalgalanır (Saracho, 2016).

1.1.1. Akran Zorbalığı Nedir?

Finnegan ve arkadaşları, (1998: 1076) akran zorbalığını, iki birey arasında geçen bu bireylerin ise birinin saldırgan durumda diğerinin ise kurban durumunda olduğunu ve saldırgan bireyin kurbanını bilinçli olarak baskı alarak, sıkıntı ve acı verme durumuyla sonuçlandığını, saldırganın yani zorbanın kurbanına yaptıklarından haz almış olduğu bu durum dikkate alınmaz ise bu sürecin uzayacağı saldırganlık durumu olarak açıklamıştır (Akduman, 2012). Olweus, (1980: 644)’un yapmış olduğu incelemelerinde bir öğrencinin başka bir öğrenci veya öğrenci grubu tarafından fiziksel, sözlü, sosyal veya çevrimiçi olarak saldırgan, rahatsız edici, zarar verici davranışlara tekrar tekrar maruz kalmasıdır şeklinde belirtmiştir (Akduman ve Özasan, 2018).

Zorbalık sadece büyük yaş gruplarında değil okul öncesi dönemde de görülen uluslararası bir sorundur (Helgeland ve Lund, 2016). Buna rağmen uluslararası düzeyde dokuz yaş altı akraan zorbalığı çalışmaları yeterli düzeyde değildir (Ey ve Spears, 2017). Kochenderfer-Ladd ve Wardrop (2001) zorbalık yapan çocuk ile zorbalığa uğrayan çocuk arasında güç eşitsizliği görmüştür. O’Moore, ve diğ., (1997)’de yaptıkları çalışmalarda genellikle zorbalık davranışı sergileyen çocuk; daha yaşlı, fiziksel olarak daha güçlü veya sosyal olarak daha kalabalık olduğunu gözlemlemiştir. Akran zorbalığı sanılanın aksine sadece fiziksel zorbalık şeklinde görülmez. Fiziksel zorbalığa ek olarak sözlü ve sosyal zorbalık da yaygın bir zorbalık türlerindendirler (Tanrikulu vd., 2021).

Crick ve Dodge (1996) da zorbalık davranışlarıyla doğrudan bağlantılı görünen belirli bilişsel özellikler bulmuşlardır. Çalışmalarından elde edilen bulgular, zorbaları diğer çocuklarla karşılaştırırken, zorbaların sözlü ve fiziksel saldırgan eylemleri, zorba olmayan çocuklara göre önemli ölçüde daha olumlu şekillerde değerlendirme olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Zorbaların proaktif saldırganlığı, özellikle eş zamanlı işbirlikçi ve diğer prososyal davranışların yokluğunda, genellikle akranları tarafından reddedilmeye sonuclanır (Alsaker ve Nägele, 2008).

1.1.2. Akran Zorbalığı Türleri

Araştırmalara bakıldığında zorbalık ile ilgili farklı türlerin olduğu görülmektedir. Cornell ve Bandyopadhyay (2009), Elliott (2002) ve Perren (2000)’e göre zorbalık, sözel olabileceği gibi fiziksel olarak kendini gösteren olumsuz hareketler içerir ve doğrudan veya dolaylı olarak kendini gösterirken Byrne (1995)’e

göre ise zorbalık, zihinsel ya da fiziksel veya bu ikisinin birleşiminden oluşabilmektedir. Nicolaides vd. (2002)'in yorumuna göre ise zorbalık, psikolojik bir saldırı, fiziksel hatta sözel olarak da ya da karşılık verilerek olabilmektedir. Akran zorbalığı ile ilgili yapılan araştırmaların en önemli savunucularına yakın olan Sharp ve Smith (2003)'de zorbalık kavramını sözel, fiziksel ve dolaylı şeklinde üç türde oluşmaktadır (Gülay, 2009).

1.1.2.1. Fiziksel zorbalık

Fiziksel zorbalık zorbanın kurbanına doğrudan fiziksel bir güç uygulamasıdır. Tokat atma, dürtme, sıkıca tutma, çarpma, sarsma, saçını çekme, tekmeleme, çelme takma, eşyalarına zarar verme, bir yere kapatarak orada mahsur bırakma, ısırma gibi davranışların görüldüğü zorbalık türüdür (Rivers ve Smith, 1994).

1.1.2.2. Sözel zorbalık

Sözel zorbalık kurbanına karşı zorbaların sözlü olarak etkisi altına alma durumudur. Bu tür zorbalıkta zorba kurbanını incitmek amacıyla sözlü olarak bir tür tacizde bulunur. Sözel zorbalıkta özellikle ad takma, azarlama, sataşma, küçük düşüren sözler sarfetme, alay etme, iftira atma, kurbanın cinsiyeti ya da fiziksel özellikleri ile ilgili yorumlarda bulunma, küfretme gibi durumlar söz konusudur (Uysal ve Dinçer, 2012).

1.1.2.3. Dolaylı zorbalık

Bu tarz zorbalık türü ise, zorbanın kurbanına ne doğrudan bir fiziksel ne de sözel güç kullanması görülmez. Zorba, kurbanı ile birebir karşısına almamaktadır. Bunun nedeni diğer akranları ile olan ilişkilerinin bozulmasını istememeleridir (Yalçıntaş Sezgin, 2018). Bu nedenle zorba, utandırma, hoş olmayan dedikodular yayma, kıs kıs gülme, yalnızlaştırma, sosyal gruplardan dışlama, gözlerine dikerek bakma, tehdit etme, nefret dolu bakma, görmezlikten gelme, gibi davranışlarda bulunmaktır (Uysal ve Dinçer, 2012). Monks vd., (2011) okul öncesi dönem çocuklarında, fiziksel ve sözel zorbalık davranışlarının, dolaylı zorbalık davranışına oranla daha meyilli olduklarını savunmuşlardır. Adams, (2008), Crick ve arkadaşlar, (2006) ve Monks vd., (2011) ise, okul öncesi dönemindeki çocuklar arasında dolaylı zorbalığın yaygın bir şekilde kullanıldığını savunmuşlar ve bunu arkadaşlıklarını bitirmekle tehdit etme, oyundan dışlama, gruptan atma ya da kişi hakkında kötü söylentiler yayarak gerçekleştirdiklerini savunurlar (Uysal ve Dinçer, 2012).

1.1.3. Akran Zorbalığının Neden Olduğu Sorunlar

Perren (2000)'de okul öncesi dönemde saldırganlık ve zorba davranışlarla karşılaşan çocukların yaşamları boyunca okulda veya sonraki dönemlerini içeren yaşamlarında zorbalık gösteren davranışlarına sebep olacağını savunur (Gün ve Akduman, 2022). Zorbalık, okul çağındaki çocuklar arasında gerçek veya algılanan bir güç dengesizliği içeren istenmeyen, saldırgan davranışlardır. Davranış zamanla tekrarlanır veya tekrarlanma potansiyeline sahiptir. Hem zorbalığa uğrayan hem de başkalarına zorbalık yapan çocukların ciddi ve kalıcı sorunları olabilir (Gün ve Akduman, 2022).

1.2. Çizgi Filmler

Çocukların boş zamanlarını değerlendirmenin birçok eğlence yolu vardır. Bunların arasında çizgi film izlemek en sevilen eğlenceleri arasındadır. Teknolojinin ilerlemesi çocukları hayali çizgi filmlerine ulaşmaya yöneltmiştir. Çizgi filmler bazı ailelerde birincil faaliyet olarak yer almaktadır. Altıncılık ve Özkan (2014) çocuklar üzerinde yapmış oldukları çalışmalarda 1-6 yaş grubu çocukların gün içinde televizyon izleme saatlerini yaklaşık olarak iki saat olduğu şeklinde belirtmişlerdir (Yağan Güder vd., 2017).

1.2.1. Çizgi Filmin Tanımı

Çizgi film, çocukların şekillerini ve davranışlarını en çok çeken şeydir. Çocukların küçük yaşları, neyin yanlış neyin doğru olduğu konusunda hiçbir fikirleri olmaması ve ne görse ne dinlese zihnine kazanması açısından çok kritiktir. Dolayısıyla izlenen tüm çizgi filmlerin çocuklar tarafından izlenen çizgi filmlerin çocukların üzerinde etki ettiği kaçınılmazdır. İzlenen çizgi filmlerin etkilerinin ölçülebilmesi için içeriklerinin olumlu mu olumsuz mu olduğuna bakılmalıdır. Tümkan (2007) yapmış olduğu çalışmalarında çocukların izlemiş oldukları çizgi filmlerde gördüğü hareketleri ve olayları örnek alarak yapmaya çalıştıklarını belirtmiştir (Yağan Güder vd., 2017).

1.2.2. Çizgi Filmlerin Çocuk Gelişimi Üzerindeki Etkileri

Bir çocuk bir çizgi film kahramanını uzun zaman boyunca rol model olarak alabilir. Çizgi film karakteri, senaryo kadar çizer tarafından da oluşturulur ve bu durumun temsil ettiği şey çocuğun yaşamında herhangi bir

yan etki meydana getirebilir. Can (2009)'da çocuğun iyi mesajların saf içeriğini almasının ve doğru bir şekilde benimsemesinin çok önemli olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla çizgi filmlerin çocuklar üzerinde olumlu ve olumsuz etkiler göstermesi kaçınılmazdır (Bayır ve Günşen, 2017).

1.2.2.1. Olumlu etkileri

Bir çizgi film sayesinde bir çocuk düzgün konuşmayı, mizacını kontrol etmeyi, yaşlılara yardım etmeyi, ebeveynlerini dinlemeyi, fakirlere yardım etmeyi ve arkadaşlarından nefret veya kıskançlık duymadan bir grup içinde çalışmayı ve benzeri pek çok şeyi öğrenebilir. Abdüsseman'ın (2013) yapmış olduğu çalışmada, çizgi film içeriği yolu ile çocuklara bir takım olumlu becerilerin öğretilebileceğini söylemiştir. Örneğin; nasıl lider olunacağını, oyunculuğu nasıl düşüneceğini, sorunları analiz edeceğini, riski yöneteceğini ve hatta bir çocuğa sporu sevdireceğini çizgi film yolu ile öğretilir. Ayrıca onlara vahşi doğada nasıl davranacaklarını, bir yarayı nasıl iyileştireceklerini, rüzgâr yolunu bilmelerini, pusula yapmalarını, küçük bir tekne yapmalarını, çadır kurmalarını ve düzgün bir şekilde ip bağlamalarını da öğretilir (Bayır ve Günşen, 2017).

1.2.2.2. Olumsuz etkileri

Tüm olumlu etkilerinden bahsettikten sonra olumsuz olan etkilerden bahsetmekte de fayda vardır. Bir çizgi film, bir çocuğa daha önceden yaşamış olduğu diğer tüm deneyimlerden çok daha tehlikeli olabilir. Kafa karıştıracak içeriklere sahip olabilir. Ebeveynlerin öğretileri ile çatışabilecek farklı yönergeler içerebilir. Zararlı içeriklere sahip olan bir çizgi film, çocuğun ebeveynleri, arkadaşları ve öğretmenleri hakkında olumsuz ve farklı fikirlere sahip olmasına sebep olabilir. Kasıtlı olarak olumsuz içerik veya kötü yönetim, bir çocuğun eğitiminden, becerilerinden, zihniyetinden, dinine göre büyüdüğü yaşam tarzından şüphe duymasına neden olabilir (Bayır & Günşen, 2017). Ekranda bir kahraman olarak beliren olumsuz tutum ve tavırlara sahip bir karakter, hayata ve çevresine dair anlayışını çarpıtan bir çocuğu resmedebilir. Daha önce olumlu davrandığı aynı durumlarda agresif davranabilir veya kötü kararlar verebilir. Ancak anne baba gözetiminde, birçok sohbetle çocuklar zamanla film ile gerçeklik arasındaki farkı görebilmektedirler (Yağan Güder vd., 2017).

Zorbalık, saldırganlığın bir türüdür ancak her saldırganlık zorbalık olarak nitelendirilemez. Zorbalık olabilmesi için, saldırganlık özelliğine ek olarak, eşit olmayan güç ilişkisi (zorba- mağdur, güçlü – güçsüz), ve bu ilişkinin kasıtlı olması ve süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Bu yönden bakılınca, saldırganlığa kıyasla zorbalık daha sabit ve sürekli olarak devam eden bir davranış olarak ele alınmaktadır. Zorbalığın saldırganlıktan farklı olan bir başka yönü de fiziksel ya da zihinsel olarak güçlerin birbirinden farklı olmasıdır (Olweus, 1994; akt. Metin Aslan ve Tuğrul, 2014).

Okul öncesi dönem çocukları zorbalık davranışlarına, sadece akran ilişkilerine maruz kalarak değil aynı zamanda çevreden çeşitli uyaranları gözlemleyerek de maruz kalmaktadırlar. Okul öncesi dönem çocukların maruz kaldıkları bu uyaranların bazıları, onlara yönelik olarak çeşitli TV kanalları, çocuk programları, çizgi filmler, DVD'ler, internet kaynaklarını içermektedir. Günümüzde çocukların bu kaynaklara erişimi oldukça kolaydır ve özellikle TV izleme çocuklar tarafından oldukça fazla tercih edilmektedir (Yağan Güder vd., 2017).

Gerek akran ilişkilerinden gerekse TV gibi çevresel uyaranlar vasıtası ile maruz kalınan ve gözlemlenen zorbalık davranışlarının okul öncesi dönem çocuklarını; yaşadıkları dönemde olduğu kadar yaşamlarının sonraki dönemlerinde de önemli ölçüde etkilemektedir Olumu akran ilişkileri çocukların okula uyumu, motivasyonu ve başarısı için önemli belirleyicilerdendir (Chen vd., 2005; Doll vd., 2003). Olumsuz akran ilişkileri de aynı şekilde olumsuz etkiler bırakmaktadır. Yapılan bazı araştırmalar, zorbalık nedeniyle okula devamsızlık, okuldan kaçma gibi davranışların yanı sıra, fiziksel ve psikolojik olarak çocukların olumsuz etkilendiklerini göstermektedir (Gündüz, 2019). Okul Öncesi dönemde yaşanan zorbalık davranışlarının, sadece maruz kalan değil, aynı zamanda zorbalık yapan çocuklar üzerinde de yaşamları boyunca devam eden olumsuz etkileri vardır. Bu dönemde yaşanan zorbalık davranışları, çocukların yaşamları boyunca onları olumsuz yönde etkilemekte ve sosyal-duygusal yönden güçsüz olmalarına da neden olmaktadır (Uysal ve Dinçer, 2012).

Öte yandan, akran zorbalığının erken yaşlarda fark edilmesi ve ele alınması da çocukların göstermeye meyilli olduğu zorbalık davranışların önüne geçilmesinde önemli bir etkidir (Saracho, 2016). Aynı zamanda, çocukların akran zorbalığı örnek alabileceği davranışlara karşı dikkatli olmak gerekir (Wee ve Lee, 2020).

Günümüz çocuklarının ekran karşısında çok fazla vakit geçirdiği ve izlediklerini davranışa dönüştürdükleri göz önünde bulundurulduğunda ise alan yazında okul öncesi dönemde akran zorbalığının çevresel uyaranlardan TV programları kapsamında incelendiği çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Bu nedenle, sadece akran ilişkileri ile sınırlı olmadığı, aynı zamanda çevresel çeşitli TV programları gibi uyaranlar yolu ile de gözlemlenebilen akran zorbalığı davranışlarının bu programlarda ne kadar yer aldığına saptanması amacı ile de çalışmanın yapılmasının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, okul öncesi dönem çocukları tarafından sevilerek izlenen “Rafadan Tayfa” çizgi filminin akran zorbalığına yönelik konuları işleme ve görsel olarak sunma durumunun incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla aşağıdaki soruların yanıtı aranmıştır:

- Rafadan Tayfa çizgi filminde fiziksel akran zorbalığına yer verilme durumu nasıldır?
- Rafadan Tayfa çizgi filminde sözel akran zorbalığına yer verilme durumu nasıldır?
- Rafadan Tayfa çizgi filminde fiziksel akran zorbalığına yer verilme durumu nasıldır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada, okul öncesi dönem çocukların en çok izledikleri çizgi filmlerin akran zorbalığı içerme durumu araştırılmıştır. Yapılan çalışma temel nitel araştırma deseninde düzenlenmiştir. Nitel araştırma; gözlem, görüşme, doküman analizi, olay incelemesi, uzman görüşü, odak gruplar gibi yöntemleri içine alan araştırma türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmanın amacı doğrultusunda veriler için sadece herkese açık yayınlanan çizgi filmler kullanıldığı ve hiçbir canlıdan veri toplanmadığı için etik kurul iznine ihtiyaç duyulmamaktadır.

2.2. Veri Toplama Aracı ve Verilerin toplanması

Bu çalışmaya dahil edilen 20 bölüm amaçlı örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Seçilme kriterleri ise TRT Çocuk Youtube Kanalında yayınlanmış olan 127 bölüm içerisinde izlenme oranı en yüksek olan 20 bölüm olmasıdır. Rafadan Tayfa çizgi filmi seçimi yapılırken Burdur ve Denizli ilindeki 174 çocuğa en çok hangi çizgi filmi izledikleri sorulmuştur. Alınan cevaplar doğrultusunda en çok Maşa ile Koca Ayı çizgi filminin ardından Niloya ve Rafadan Tayfa çizgi filmleri en çok tercih edilenler olmuştur. Maşa ve Koca ayı ve Niloya çizgi filmleri ile ilgili literatürde pek çok çalışma olduğu için de Rafadan Tayfa çizgi filmi ile çalışma yapılmıştır (Fırat, 2019; Karakale; 2018; Karakuş, 2015; Özgür vd., 2020; Yağan Güder vd., 2017; Yılmaz ve Arı, 2021). Rafadan Tayfa çizgi filmine ait çok izlenen bölümlerin daha fazla kitleye ulaştığı düşünüldüğü için, olası etkilerin de genellenmesinde daha fazla kişiye erişim göz önüne alınmıştır.

Rafadan Tayfa, TRT Çocuk kanalında, 1 Aralık 2014 tarihinde yayını başlatılmış bir Türk yapımı animasyon çizgi filmidir. ISF Studios’un çekimlerini yaptığı çizgi film serisinin yapımcılığını ve yönetmenliğini İsmail Fidan yapmaktadır. Çizgi film serisi günlük hayat akışına göre, ramazan ayında Ramazan Tayfa, Dijital Tayfa, Trafik Tayfa gibi farklı seriler de bulundurmaktadır. Çizgi film serisi İstanbul Avrupa Yakasında yaşayan bir arkadaş grubunun mahalle yaşamı içerisindeki farklı maceralarını konu almaktadır (Rafadan Tayfa, 2023).

Çizgi filmde yer alan karakterler şöyledir. Hayri, Kamil, Mert ve Akın dört arkadaşdır. Mert ve Akın kardeşler. Hale ve Sevim de çocuk karakter olarak çizgi filmde sıklıkla yer alan karakterlerdir. Hale de Hayri’nin kardeşidir. Basri Amca, Rüstem Abi, Saadetin Usta, Kuşcu Baba, Fatma Nine ve köpekleri Yumak olmak üzere farklı karakterler de bulunmaktadır.

2.3. Verilerin Analizi

Yapılan bu çalışmada çizgi filme ait senaryolar görselleri ile birlikte değerlendirilmiştir. Araştırma verilerinin analizi için kategorisel içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Verilerin elde edildiği 20 bölümün tamamı içerik analiz türlerinden kategorisel içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analizde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). İçerik analizi tekniği sadece metinler üzerinde uygulanabilen bir teknik değil, görsellerin, televizyon programlarının ya da çekimlerin analizi için de kullanılabilen bir tekniktir (Büyüköztürk vd., 2014). Verilerin analizi için, uzman görüşleri de alınarak oluşturulmuş içerik analizi formu ile bölümlerde gözlenen akran zorbalığı temasına ait içerikler belirlenmiştir. Bu form akran zorbalığına yönelik içerikleri akran zorbalığı türleri ve zorba davranışları

ifade eden fiziksel ve sözel davranış kategorilerine yer verilmiştir. İzlenen her bölüm için zorbalık türlerinden hangisinin olup olmadığı kategorik olarak incelenmiştir.

2.4. Geçerlilik ve Güvenirlilik

Yıldırım ve Şimşek (2013) nitel araştırmalarda güvenilirlik elde etmek için meslektaş teyiti kullanılabileceğini belirtmiştir. Bu araştırmada iç güvenilirliğinin (tutarlılığının) artırılması için verilerin analizi için oluşturulan forma araştırmaya katılmayan iki farklı uzman görüşü alınmıştır. Dış güvenilirliğinin (teyid edilebilirliğinin) artırılması için ise analizler araştırmayı yürüten araştırmacılar tarafından ayrı ayrı yapılarak bulgular karşılaştırılmıştır. Karşılaştırılan bulgulara %97 oranında benzerlik saptanmış, dolayısıyla araştırmanın güvenilirliği sağlanmıştır. Ayrıca nitel araştırmalarda geçerlilik sağlanabilmesi için analiz kısımlarının detaylı anlatılarak rapor edilmesi önerilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu araştırmada analizler sırasında detaylı betimlemelere yer verilerek çalışmanın daha geçerli olması hedeflenerek dış güvenilirliği arttırılmıştır. İç güvenilirliği için ise literatürdeki benzer çalışmalar incelenerek bu çalışmalardan faydalanmış detaylı aktarılmıştır. Uzman görüşü ve betimlemeler yardımı ile çalışmayı okuyan hemen herkesin gözünde çalışmayı detayları ile ele alabilmesi sağlanmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmının bulgularına göre Rafadan Tayfa çizgi filminde fiziksel zorbalık türlerinden hiçbirine yer verilmediği, sözel ve dolaylı zorbalık türlerinden bazılarının yer aldığı bölümler Tablo 1 de görülmektedir. Sözel zorbalık türlerinden en fazla görülen zorbalık türü “alay etme”dir. Dolaylı zorbalık türlerine bakıldığı zaman ise dört farklı türde zorbalık bulunduğu ve hemen hepsinin de izlenen 20 bölümden yalnız 1 ya da 2 tanesinde yer aldığı elde edilen bulgular arasındadır.

Tablo 1. Akran zorbalığı içeren bölümler

Zorbalık Türü		Zorbalığın Yer Aldığı Bölümler
Sözel Zorbalık	Alay etme	43,65,17,48,64,46,54,97,26,29,31,45
	Küçük düşürme	43,17,54,97,21,49
	Cinsiyet / fiziksel özellikleri ile ilgili yorumda bulunma	2,46
	Azarlama	43,47,26,45
Dolaylı Zorbalık	Nefret dolu bakma	31
	Görmezlikten gelme	65
	Sosyal gruptan dışlama	2
	Kıs kıs gülme	21,45

3.1. Fiziksel Akran Zorbalığı

Şekil.1 ‘de de gösterildiği gibi, 127 bölüm içerisinde en çok izlenen 20 bölüm incelendiğinde fiziksel

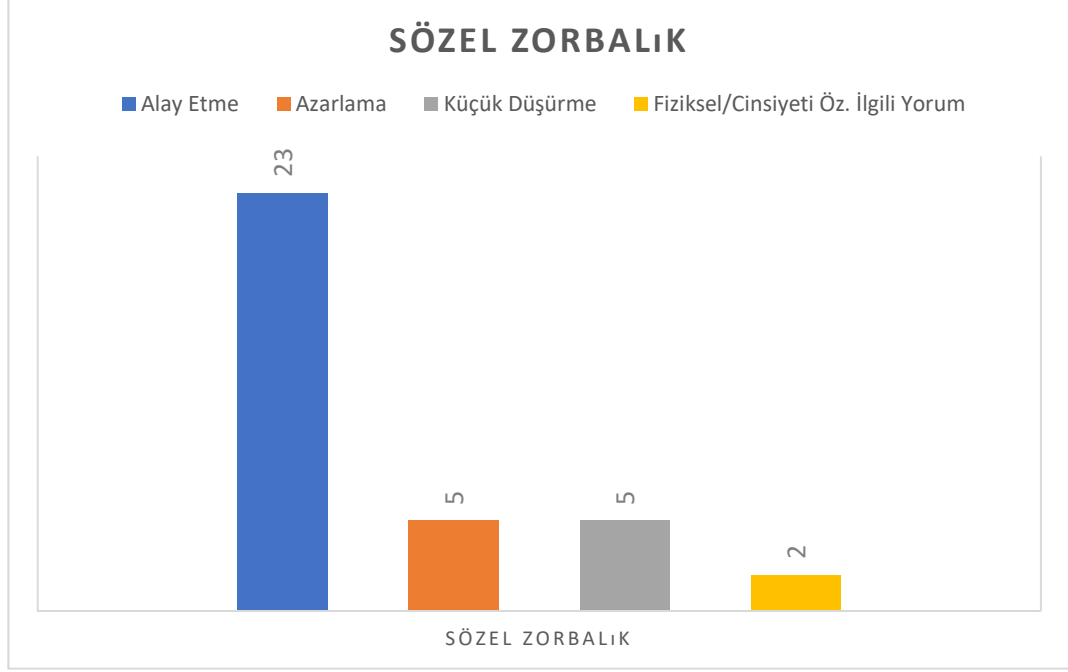

zorbalık türünden hiçbir davranışa ratlanmamıştır.

Şekil 1. Fiziksel zorbalık ait bulgular

3.2. Sözel Akran Zorbalığı

İzlenen Bölümler sonucunda akran zorbalığı türlerinden sözel zorbalık türünün yer aldığı bölümler incelendiğinde, sözel zorbalık türlerinden en çok alay etme davranışı uygulanarak zorbalık yapıldığı bulgusu elde edilmiştir. Azarlama ve küçük düşürme davranışları alay etme davranışına göre daha az uygulanan zorbalık olarak kayıtlara geçmiştir. En az rastlanan sözel zorbalık türü ise cinsiyet ya da fiziksel özellikler ile ilgili yorum yapma davranışı olarak kaydedilmiştir. Toplamda 35 farklı yerde sözel zorbalık davranışı izlenmiş; bunların 23'ü alay etme, 5'i azarlama, 5'i küçük düşürme ve 2'si cinsiyet ya da fiziksel özellikler ile ilgili yorum yapma davranışdır.

Şekil 2. Sözel zorbalık ait bulgular

3.2.1. Alay Etme Davranışı ile İlgili Bulgular

Alay etme davranışı genel olarak arkadaşlar arasında oynana bir oyun ya da bir etkinlikte daha iyi olduğunu ifade etme için kullanılan cümlelerde karşı tarafın yapılan işte daha kötü olduğunu ifade ederek alay etmesi şeklinde yer almıştır. Örneğin:

65. bölümde Kâmil, Hayri ve Mert basketbol oynamaktadır. Daha iyi oynadığını ifade etmek için oyunda Hayri'yi atlatıp sayı attıktan sonra

Kamil Mert'e "Biraz foto altına gel de Hayri gibi fotoğrafını çekeyim" demiştir.

Aynı bölümde Hayri basket atamadığında ise;

Mert: "Tam adrese teslim oldu gerçekten"

Kamil: "Postacı Hayri!"

Bir başka örnek ise 17. bölümde enstrümanlarıyla müzik yapan Rafadan Tayfa, vokal eksikliği olduğunu düşünür ve bir vokal seçmeye karar verir. Bunun için grup içinde bir tartışma başlar. Hayri, Kamil ve Mert'ten her biri kendisinin vokal için daha uygun olduğunu savunur. Hayri şarkı söylerken mert ve Kamil kulaklarını tıkar. Şarkı bitince;

Mert "Hayri, şarkı bitti mi? Oh nihayet! Kâmil kulaklarını açabilirsin, şarkı bitmiş."

Kamil "korkuyorum mert açamam!"

Sesinin tiz olması ile ilgili yorum yaparak onun vokal olmaya uygun olmadığını ifade ederken;

Kamil "sesin öyle tiz çıkıyor ki mahallenin camları sallandı."

Mert "zor kurtardık. Bir nakarat daha dayanamazlardı."

Şarkı söyleme sırası Kamil'e geldiğinde Kamil şarkı söylerken Mert ve Hayri uyuyakalır. Şarkı bittikten sonra uyuduklarını görünce;

Kamil "ya o kadar mı sıkıcı söyledim arkadaş!"

Hayri "bütün şehir uyuya kaldı Kamil. Amacın buysa iyi bir şey."

97. bölümde kâğıttan uçak yarışı yapan Kamil, Mert ve Hayri arasındaki konuşmalarda yine alay etme davranışı izlenmiştir. Uçağı ilk önce Kamil fırlatır.

Kamil "haydi kaşif uç bakalım."

Etrafına bakınır uçağı göremez meğer uçak ayağının hemen dibine düşmüştür. Mert ve Hayri ona kahkaha atarak gülerler.

Hayri “mert en kısa süren keşif diye bir rekor türü var mı?”

Tekrar gülerler. Atış sırası Hayri'ye gelir. Uçağı fırlattıktan sonra uçağı uçup dönüp dolaşıp Hayri'nin kafasının arkasına çarpar ve düşer.

Kamil “senin için uçağına isim buldum Hayri. Bumerang!”

Alay etme davranışı yalnızca bir işte daha iyi olduğunu ifade etmek için değil aynı zamanda arkadaş arasında şaka ya da muhabbet amaçlı yapılan bir davranış olarak da karşımıza çıkmaktadır. 48. bölümde mert Hayri ve Camille'e merkezkaç kuvvetinden bahseder. Mert ve Kamil gülerler.

Hayri “bak Kamil! Mert yine merkez dedi.”

Kamil “merkez(telsiz sesi yapar) merkez duyuyor musun? Tamam. (telsiz sesi yapar)”

Hayri “(telsiz sesi yapar) merkez dinlemede. Tamam.”

Kamil “merkez kaç! merkez kaç!”

3.2.2. Azarlama Davranışı ile İlgili Bulgular

Azarlama davranışı genelde istenmeyen durumlar ile karşılaştıklarında ve öfkelendiklerinde sergiledikleri bir zorbalık davranışı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bölüm 43'te uzun uğraşlar sonucu domino taşlarını dizen Akın, taşların devrilmemesi için oldukça özenli davranır. Etrafta taşların devrilmesine sebep olabilecek aksiliklerin de önüne geçer. O sırada onu gören Sevim ve Hale onun yaptığı şekle bakar ve beğendiklerini ifade ederek Akın ile konuşurlar ve giderler. Bir süre sonra Hayri, Kamil ve Mert Akın'ın dizdiği taşları görüp en baştaki taşı devirip çıkacak olan şekli merak ederler. Akın her birinin taşları devirmesine engel olur. Eve gidip biraz daha taş getirmek isteyen Akın, çok emek verdiğini bitirmeden devrilmesini istemediğini ve abilerini taşlarını korumaları için görevlendirdiğini söyler. Görevi kabul eden Rafadan Tayfa üçü birden muhafız selamı vererek ayaklarını yere vurur. Vurmanın sarsıntısı ile taşlar devrilir. Üzgün bir şekilde Akın eve gider. O sırada oradan geçen Sevim ve Hale taşların devrildiğini görürler.

Sevim “sakın bu taşları biz devirdik demeyin. Akın olası her aksiliği aştı ama bir tek sizi hesap edemedi anlaşılan.”

Başka bir bölüm olan 47. Bölümde ise kuklası ile vantrilok olan Kamil bir gösteri yapar. Kukladaki arıza sebebi ile kukla elinden çıkmaz ve iki gün boyunca kukla hep elindedir. Bu iki gün boyunca kuklayı sanki başkasıymış gibi herkesle ve konuşturan Kamil kendi söyleyemediği şeyleri kuklasına o söylüyormuş gibi söyler. Bu durum yüzünden arkadaşlarının kılmaya başlar. Bunu gördüğü için Mert Kamil'i azarlar.

Mert “bu kukla artık eğlenceden çıktı. İnsanları güldüreceğim diye kırmaya başladın artık!”

3.2.3. Azarlama Davranışı ile İlgili Bulgular

Küçük düşürme davranışı daha çok alay etme davranışı ile iç içe geçmiş gibi görünmektedir. Alay etme daha çok o andaki konu ile alakalı olurken, küçük düşürme davranışı daha çok kişi ile alakalı olan durumlar içermektedir.

29. bölümde babasının dükkanında 3 tepsi baklavayı deviren Hayri'nin yerine babası kardeşi Hale'yi görevlendirir. Buna öfkelenen Hayri arkadaşlarına söyledikleri ile Hale'yi küçük düşürecek sözler söylemektedir.

Hayri “babam benim yerime Hale'yi geçirmiş. Gördünüz mü? O ne bilir bu işleri yahu! Oysa ben öyle miyim? Yılların tecrübesi. İçeri giren müşteri baklavayı fıstıklı mı yoksa cevizli mi isteyecek anlarım.”

Bir başka küçük düşürme davranışı alay etme davranışında da bahsedildiği gibi, 17. Bölümde enstrümanları ile müzik yaparken vokal olması gerektiğini düşünen Tayfa, sıra ile şarkı söyler. İlk şarkıyı Hayri söyler. Hayri söylerken Kamil ve Mert “uuuuuu” diyerek kulaklarını tıkırlar. Hayri'nin sesini beğenmediklerini “uu” deyip yüzlerini buruşturarak ifade ederken, Hayri'ye karşı küçük düşürme davranışı sergilerler.

3.2.4. Cinsiyet ya da Fiziksel Özellikleri Hakkında Yorum Yapma Davranışı ile İlgili Bulgular

Cinsiyet ya da fiziksel özellikleri ile ilgili yorum yapma davranışı izlenen 20 bölümde yalnızca 2 farklı bölümde bulunmuştur. Birincisi 46. bölümdedir. Daha küçükken yaşadıkları bir anıyı hatırlayan Hayri Akın'a o anıyı anlatır. O anıda Kâmil ve Hayri mahallede âtil durumda olan kamyoneti oyun olarak sürmek için, önce sen, önce ben kavgası ederler. Kamil'in boyu Hayri'den epeyce uzundur.

Kamil “Daha senin boyun bile yetmiyor.”

Hayri “Ben şoför olunca Kamil'i arabaya almicam.”

İkincisi ise, 2. Bölümde yer almaktadır. Kâmil, Hayri ve Mert yaşlılara yardım haftası için Basri Amca'ya ev ve bahçe işlerinde yardım eden Hale ve Sevim'i izlemektedirler. Orada olduklarını fark eden Sevim yardım etmeleri için onları da çağırır. Ama tayfa yapılan işler kadın işi ve basit işler olarak görürler.

Sevim “e hadi siz de yardım edin.”

Kamil “Hayatta olmaz.”

Sevim “Aaa! Niye?”

Hayri “Immm. Çünkü bunlar kızların yapacağı işler.”

Sevim “Bak sen. Demek bunlar kızların yapacağı işler.”

Hayri “Bizim ne işimiz olur çamaşır toplamak gibi basit işlerle.”

Sevim “Basit hal!”

Hayri “E tabi canım çok kolay hem de!”

Kamil “Kolay işler bunlar.”

Sevim Mert’e bakar. Onın ne diyeceğini merak ederek.

Mert “Yani el atardık atmasına da bunlar önemsiz işler.”

Sevim “Meeceert!”

3.3. Dolaylı Akran Zorbalığı

Dolaylı zorbalık türüne ilişkin olarak bulunan zorbalık davranışları Şekil.1’de daha önce de gösterildiği gibi sözel zorbalık davranışlarına göre daha azdır. Dolaylı zorbalık türlerinden; görmezlikten gelme, kıs kıs gülme, nefret dolu bakma, sosyal gruplardan dışlama türlerinde davranışlar gözlenmiştir.

3.3.1. Görmezlikten Gelme ile İlgili Bulgular

Görmezlikten gelme davranışı yalnızca 65. Bölümde gözlenmiştir. Kamil Mert ve Hayri basketbol oynarlar. O sırada onlara bir şey söylemek için bağran, el sallayan, aralarına giren Akın’ı görmezler. O sırada top el değiştirince sahada başka biri olduğu için topu kaçırdığını ifade eden cümleler kurulur.

Akın “Ama pes artık! Beni görmezden geldiğiniz yetmezmiş gibi bir de başka biri diyorsunuz.”

Mert “aaa, Akın sen ne zaman geldin?”

Tayfa tekrar oyuna dalar. Akın söylemek istediği şey için 4-5 kez araya girse de başarılı olamaz.

3.3.2. Kıs Kıs Gülme Davranışına ile İlgili Bulgular

Kıs kıs gülme davranışı izlenen 20 bölüm içinden yalnızca 2 bölümde gözlenmiştir. Kıs kıs gülme davranışı da alay etme davranışı gibi bir kişi bir işi yeterince iyi yapamayacak ya da kendisi daha iyi yapabilecekse o durumlarda daha çok ortaya çıkmıştır. Bölüm 21’de Akın illüzyon gösterisi yapacaktır. Herkesi sandalyelerine oturtup kostümü ile karşılındadır. Akın gösteri olarak ortadan kaybolacağını söyler ve kabine girer. Bunu duyan Hayri “hıaaah” diye ağzını yamultarak güler.

İkincisi ise 45. Bölümde yer alır. Derste sunumunu mahvettiği için kızgın kızgın önden yürüyen Mert’in arkasından Hayri ve Kamil onu takip eder. Sunum karıncaların konuşmaları ile ilgilidir. Hayri karıncaların konuştuğunu görmediği için inanmamıştır. Mert de bilimin bunu ispatladığını düşündüğünü anlatır. O sırada Kamil bir keresinde bir karınca ile yaptığı konuşmayı anlatır. Hayri ve Kâmil bu konuşmadan sonra Mert’i ciddiye almaz gibi Kamil’in anlattığı karınca ile konuşması anısına gülerler. Mert de onların bu tavrına kızarak gider.

3.3.3. Nefret Dolu Bakma Davranışına ile İlgili Bulgular

Nefret dolu bakma davranışı yalnızca 31. Bölümde gözlenmiştir. Trafik haftasında okulun ve mahallenin trafik sorumlusu olarak Hayri seçilmiştir. Polis şapkasını takan ve düdüğünü alan Hayri trafikte okul arkadaşlarına ve mahalle sakinlerine yardımcı olur. Yalnız arkadaşlarının kurallara uyup uymadığına henüz bakmadan gördüğü herkesi düdüğünü çalarak uyarır. O sırada kaldırımdan gelip karşıya geçecek olan Sevim’i daha izlemeden uyarır. Sevim kızgın gözlerle Hayri’ye bakarak kuralları zaten bildiğini ve uyguladığını yüksek ses tonu ile anlatır. Nefret dolu bakışlarla oradan uzaklaşır.

3.3.4. Sosyal Gruplardan Dışlama Davranışına ile İlgili Bulgular

Sosyal gruptan dışlama davranışı direkt olarak birisini dışlama olarak gözlenmemiştir. 2. Bölümde yaşlılara yardım haftasında Basri Amcaya ev ve bahçe işlerinde yardım eden Hale ve Sevim’i izleyen tayfayı Sevim yardıma çağırır. Mert ve Kâmil yaptıkları işin kadın işi olduğunu ve çok basit olduğunu söylerler. Mert kararsız kalır konuşmada. Konuşması için ona bakan Sevim’e zorlanarak arkadaşları ile aynı fikirde olduğunu gösteren bir cevap verir. Mert aslında Kâmil ve Hayri ile aynı fikirde değilse bile arkadaş gruplarında dışlanmamak için aynı fikirde gibi cevap verir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Rafadan Tayfa çizgi filmi akran zorbalığı açısından incelendiği zaman, çok yoğun zorbalık davranışlarına rastlanmamıştır. Fiziksel zorbalık türlerinden hiç birisini içermezken sözel veya dolaylı zorbalık türlerinden bazılarını içermektedir. 20 bölümden 5 tanesinde hiç zorbalık davranışı yokken, 15 tanesinde yoğunluğu alay etme davranışı olarak gözlenmiştir.

Güneş vd., 2020’de yaptığı çalışmada içerikleri uygun olmayan çizgi filmleri izleyen çocuklarda akran sorunlarında anlamlı yükseklik belirlenirken olumlu davranışlarında ise düşük düzeyde olduğu saptanmıştır. Aynı şekilde 2013’te yapılan çalışmada da şiddet içerikli çizgi filmlere maruz kalan çocuklarda bağırma, agrasif davranma gibi akran zorbalığına ilişkin davranışlarda artma gözlenirken paylaşma, iş birliği ve empati kurma gibi davranışlarda azalma gözlenmiştir (UK Essay, 2020). Rafadan Tayfa çizgi filminde seçilen örneklem içerisindeki 20 bölümde herhangi bir fiziksel zorbalığa rastlanmamıştır. Ancak Önen ve Kartelli’nin 2017 yılındaki çalışmasında 42 çizgi film incelemiş ve bu çizgi filmlerin 26’sında fiziksel şiddete rastlanmıştır.

Aynı çalışmada 42 çizgi filmin 24’ünde sözel şiddete rastlanırken bu çalışmadaki toplam 20 bölümde toplamda 35 farklı yerde sözel zorbalık davranış saptanmıştır. Bu davranışların 23’ü alay etme, 5’i azarlama, 5’i küçük düşürme ve 2’si de fiziksel ya da cinsiyet özellikleri ile ilgili yorumdan oluşmaktadır. Özel ve Altınkaynak’ın (2023) yaptığı çalışmada da çocuklar tarafından izlenen ve içeriği incelenen YouTube

içeriklerinin %22.8'inde sözel şiddet saptanmıştır. Bu sonuçlar da çocuklar tarafından izlenen içeriklerin sözel şiddet bakımından daha yoğun görüldüğü gözlemlenmektedir.

Dolaylı zorbalık kısmına gelindiğinde ise sözel zorbalık kadar sık karşılaşılmasa da Rafadan tayda çizgi filminin izlenen 20 bölümünde görmezlikten gelme, kısıt gülmeye, nefret dolu bakma ve sosyal gruplardan dışlama gibi dolaylı zorbalıklar gözlenmiştir. Her ne kadar çocuklar dolaylı zorbalığa kıyasla fiziksel ve sözel zorbalıklara daha meyilli olsa da dolaylı zorbalık gösterdiği veya maruz kaldığı ortaya konmuştur (Adams, 2008; Monks, vd., 2011).

Çocukların TV izleme ve örnek alma durumlarından dolayı araştırması gerekli görülmüş olan çalışma tamamlandığında, Rafadan Tayfa çizgi filminin zorbalık davranışları açısından çocuklara rol model olma olasılığının düşük olduğu düşünülmektedir. Karakterlerden etkilenen çocukların çok şiddetli zorbalık davranışı sergileme olasılığının düşük olacağı ön görülmektedir.

BEYAN

“Okul Öncesi Dönem Çocukların İzledikleri Çizgi Filmlerin Akran Zorbalığı Açısından İncelenmesi: Rafadan Tayfa Örneği” isimli makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Adams, J. L. (2008). Preschool aggression within the social context: a study of families, teachers, and the classroom environment. Unpublished doctoral dissertation, Florida State University, Florida, USA.
- Akduman, G. G. (2012). Okul öncesi dönemde akran zorbalığının incelenmesi. *Journal of Society & Social Work*, 23(1), 1-18.
- Akduman, G. G. & Özaslan, H. (2018). Okul öncesi dönem çocukların akran zorbalığına maruz kalma durumları ile duygularını yönetme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Conference Indexing System*, 1-8.
- Alsaker, F. D. & Nägele, C. (2008). Bullying in kindergarten and prevention. *An international perspective on understanding and addressing bullying*, 1, 230-252.
- Bayır, E. & Günşen, G. (2017). Okul öncesi dönem çocuklarının en çok izledikleri çizgi filmlerin bilimsel açılarından analizi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 746-761.
- Bradley, K. D. (2001). Group entry strategies as socially excluded children as a function of sex, ethnicity, and sociometric status. Unpublished doctorate dissertation, The University of Texas, Texas, USA.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak Kılıç, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Chen, X., Chang, L., He, Y., & Liu, H. (2005). The peer group as a context: Moderating effects on relations between maternal parenting and social and school adjustment in chinese children. *Child Development*, 76 (2), 417-434.
- Doll, B., Murphy, P., & Song, S. Y. (2003). Their relationship between children's self-reported recess problems and peer acceptance and friendships. *Journal of School Psychology*, 41, 113-130.
- Ey, L., & Spears, B. A. (2017). Early childhood knowledge and understanding of bullying: An approach to early childhood prevention. In P. Slee, G. Skrzypiec, & C. Cefai (Eds.), Child and adolescent wellbeing and violence prevention in schools (pp. 109–117). Routledge.
- Fırat, H. (2019). Çizgi filmlerde çocuk gerçekliği: Niloya örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(2), 1007-1033.
- Gülay, H. (2009). Okul öncesi dönemde akran ilişkiler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(22), 82-93.
- Gün, R. Ş. & Akduman, G. G. (2022). Okul öncesi çocuklarının psikolojik sağlamlıklarının akran zorbalığı davranışları ile ilişkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 20(1), 107-123.
- Gündüz, B. (2019). Zorba ve mağdur olan ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıklarının incelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye.
- Güneş, E., Dayı, A., Çolak, M. & Bingöl, Ö. Ş. (2020). Oyun dönemindeki çocukların davranış sorunları ile izledikleri çizgi filmler arasındaki ilişki. *Klinik Psikyatri Dergisi*, 23(4), 438-445.
- Helgeland, A., & Lund, I. (2016). Children's voices on bullying in kindergarten. *Early Childhood Education Journal*, 45(1), 133–141.
- Karakale, F. (2018). 'Rus Ayısı' kavramının ortaya çıkışı. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 3(1), 35-45.
- Karakuş, N. (2015). Okul öncesi döneme hitap eden tema içerikli çizgi filmlerin değerler eğitime katkısı yönünden değerlendirilmesi (Niloya Örneği). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(30), 251-277.
- Metin Aslan Ö. ve Tuğrul, B. (2014). Okul öncesi dönemdeki çocukların oyunlarında ortaya çıkan zorbalık ve mağdur olma davranışlarının içerik analizi. *Kuramsal eğitim Bilimleri Dergisi*, 1.(7).

- Monks, C. P., Palermi, A., Ortega, R. & Costabile, A. (2011). A cross-national comparison of aggressors, victims and defenders in preschools in England, Spain and Italy. *The Spanish Journal of Psychology*, 14(1), 133-144.
- Önen, Ö. & Kartelli, F. (2017). Türkiye’de yayın yapan çocuk kanallarında yayınlanan çizgi filmlerdeki şiddet olgusunun analizi. *Marmara İletişim Dergisi*, (27), 81-93.
- Özel, Ö. & Altınkaynak, H. (2023). Examination of YouTube content in terms of potential behaviors that preschool children can take as an example: The example of Enes Batur. *HAYEF: Journal of Education*, 20(1), 11-17.
- Özgür, K., Fazlıoğlu, Y., & Ecenur, V. (2020). A research into the values within values education in cartoons that preschool children mostly watch. *European Journal of Education Studies*, 7(11).
- Rivers, I. & Smith, P. K. (1994). Types of bullying behaviour and their correlates. *Aggressive behavior*, 20(5), 359-368.
- Saracho, O. (2016). Bullying prevention strategies in early childhood education. *Early Childhood Education Journal*, 45(4), 453-460.
- Tanrıkulu, İ., Özdiç, N. K. & Besnili, Z. N. (2021). Okul öncesi dönemde akran zorbalığı ve okul yapısı ile ilgili değişkenlerin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3), 857-873.
- UK Essays. The effect of cartoon violence on preschoolers psychology essay. <http://www.ukessays.com/essays/psychology/the-effect-of-cartoon-violence-on-preschoolers-psychology-essay.php>. Erişim tarihi: Nisan 20, 2023.
- Uysal, H. & Dinçer, Ç. (2012). Okul öncesi dönemde akran zorbalığı. *Journal of Theoretical Educational Science*, 5(4), 468-483.
- Wee, S. J., & Lee, Y. (2020). Writing letters to characters in bullying-themed stories: An approach to educating about bullying in early childhood. *Australasian Journal of Early Childhood*, 45(3), 266-279.
- Yağan Güder, S., Ay, A., Saray, F., & Kılıç, İ. (2017). Okul öncesi dönem çocuklarının izledikleri çizgi filmlerin toplumsal cinsiyet kalıp yargıları açısından incelenmesi: Niloya örneği. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 96-111.
- Yalçıntaş Sezgin, E. Y. (2018). Okul öncesi öğretmenlerin akran zorbalığına ilişkin algı ve görüşleri: zorbalık davranışları tespitleri, zorbalık davranışları karşısında uyguladıkları stratejiler ve aldıkları önlemler. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute/Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 85-104.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, Z., & Arı, M. M. (2021). Okul öncesi döneme yönelik hazırlanan pepee ve maşa ile koca ayı çizgi filminin değerler açısından incelenmesi. *Pearson Journal*, 6(15), 19-40.

Birlikte Yaşama Kültürünün Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitabındaki Durumunun İncelenmesi

Ahmet Akif ERBAŞ¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, akiferbas@gmail.com

 ORCID ID:0000-0001-6186-0010

Makale Türü/Article Type
Araştırma Makalesi

IJPES

2023

Volume 4, No 2

Sayfa/ Pages: 54-61

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijpes>

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received :11.08.2023

Kabul/Accepted :20.08.2023

e-Yayın/e-Printed: 30.08.2023

DOI: 10.59062/ijpes.1341009

ÖZ

Günümüzde küreselleşme ile birlikte dünya küçük bir kasaba halini almıştır. Ulaşım imkanlarının artması, göçler, sosyal medya kullanımı ile din, dil, ırk gibi farklılıkları bulunan insanların iletişimi kolaylaşmış ve artmıştır. Bu kolaylıklar beraberinde farklılıklar arasında hızlı bir etkileşim meydana getirmiştir. İlkokullarda okutulan sosyal bilgiler dersi kişilerde bulunması gereken temel değerlerin kazandırılmasında önemli role sahiptir. Bu noktada birlikte yaşama kültürünün kazandırılması hususunda bahsi geçen ders ve bu derse ait öğretim programı ve ders kitapları oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı; birlikte yaşama kültürünün ilkökul 4. sınıf sosyal bilgiler öğretim programı ve ders kitabındaki durumunu incelemektir. Araştırmada doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri ilgili dersin öğretim programından ve 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Türkiye genelindeki ilkökul 4. sınıfta okutulan Sosyal Bilgiler ders kitabından elde edilmiştir. Öncelikle ilgili derslerin öğretim programlarının içeriği incelenmiş ardından ders kitabı üzerinde içerik analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda ilkökul 4. sınıf sosyal bilgiler öğretim programında birlikte yaşama kültürüne doğrudan yer verilmediği tespit edilmiştir. Diğer taraftan birlikte yaşama kültürüne dolaylı ve yeterli diyebileceğimiz şekilde öğretim programında değinildiği görülmüştür. Program derinlemesine incelendiğinde değerlerimiz, değerler eğitimi ve temel beceriler çerçevesinde birlikte yaşama kültürünün temelini oluşturacak öğeler yer almaktadır. Bununla beraber ilkökul 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında birlikte yaşama kültürüne doğrudan yer verildiği tespit edilmiştir. Diğer taftan dolaylı olarak birlikte yaşama kültürünü destekleyici içeriklerin varlığı da söz konusudur. Bu içerikler daha çok değerlerden yola çıkılarak birlikte yaşama kültürünü oluşturacak niteliktedir. Araştırma bulguları bağlamında önerilerimiz şu şekildedir; İlkokullarda okutulan diğer derslerin öğretim programları ve ders kitapları birlikte yaşama kültürü bağlamında incelenerek durumları tespit edilebilir. Birlikte yaşama kültürünün okul ve sınıf ortamındaki durumunun tespit edilmesi için farklı çalışmalar yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Temel eğitim, ilkökul, birlikte yaşama kültürü, sosyal bilgiler, ders kitabı

Investigation of Living Together Culture in Social Studies Curriculum and Textbook

ABSTRACT

Today, with globalization, the world has become a small town. With the increase in transportation facilities, migrations and the use of social media, communication between people with differences such as religion, language and race has become easier and increased. These conveniences have led to a rapid interaction between differences. The social studies course taught in primary schools has an important role in gaining the basic values that people should have. At this point, the aforementioned course and the curriculum and textbooks of this course are very important in terms of gaining the culture of living together. The aim of this study is to examine the culture of living together in the primary school 4th grade social studies curriculum and textbook. Document analysis method was used in the research. The data of the research were obtained from the curriculum of the relevant course and the Social Studies textbook taught in the 4th grade of primary school throughout Turkey in the 2022-2023 academic year. First of all, the content of the curriculum of the relevant courses was examined, and then the content analysis was made on the textbook. As a result of the research, it was determined that the culture of living together was not directly included in the primary school 4th grade social studies curriculum. On the other hand, it has been seen that the culture of living together is mentioned in the curriculum in a way that we can say indirectly and adequately. When the program is examined in depth, there are elements that will form the basis of the culture of living together within the framework of our values, values education and basic skills. However, it has been determined that the culture of living together is directly included in the primary school 4th grade social studies textbook. On the other hand, there are also contents that indirectly support the culture of living together. These contents are more of a quality that will create a culture of living together based on values. In the context of research findings, our recommendations are as follows; The curricula and textbooks of other courses taught in primary schools can be examined in the context of the culture of living together and their status can be determined. Different studies can be carried out to determine the situation of the culture of living together in the school and classroom environment.

Keywords: Basic education, primary school, culture of living together, social studies, textbook

Atf için: Erbaş, A.A.(2023). Birlikte yaşama kültürünün sosyal bilgiler öğretim programı ve ders kitabındaki durumunun incelenmesi. *Uluslararası Temel Eğitim Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 54-61.

Etik Kurul İzin Bilgileri: Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

This is an open access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution and reproduction in any medium, provided the original authors and source are credited.

1. GİRİŞ

İnsan doğası itibarıyla sosyal bir varlıktır. Diğer insanlarla iletişim halindedir. Fiziksel anlamda yaşamını devam ettirebileceği her türlü imkana sahip olsa dahi paylaşımda bulunabileceği insanlara da ihtiyaç duyar. Toplamların oluşmasında bu temel ihtiyacın rolü oldukça fazladır. Toplamların kendilerine has değerleri vardır. Varlıklarını sürdürebilmeleri için bu değerleri koruyup sonraki nesillere aktarmaları gerekmektedir (Acun, Önder, Tarman & Yücel, 2013). Türk Dil Kurumu sözlüğünde değer; “bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet” olarak ifade edilmiştir (TDK, 2023).

Günümüzde küreselleşme ile birlikte dünya küçük bir kasaba halini almıştır. Ulaşım imkanlarının artması, göçler, sosyal medya kullanımı ile din, dil, ırk gibi farklılıkları bulunan insanların iletişimi kolaylaşmış ve artmıştır. Bu kolaylıklar beraberinde farklılıklar arasında hızlı bir etkileşim meydana getirmiştir. Tüm bu farklılıklara rağmen toplumda düzen ve huzurun sağlanabilmesi için birlikte yaşayabilmenin öğrenilmesi gerekmektedir (Önal, 2016). Çocukların birlikte yaşama kültürünü öğrenmesi ve içselleştirmesi aile ortamında başlar. Bu öğrenmeler herhangi bir plan ve program olmadan geliş güzel gerçekleşir. Aile içerisinde içselleştirilen değerler bireyin karakterinin oluşumunda etkilidir. Birlikte yaşama kültürünün bireylerdeki kalıcılığı üzerine etkili bir diğer faktör ise okuldur (Aydın & Akyol Gürler, 2013). Ülkemizde belirli yaş grubunda olan çocuklar için ilkokul, ortaokul ve lise zorunlu eğitim kapsamındadır. Milli Eğitim Temel Kanunu’nda “milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren... yurttaşlar yetiştirmek” amaçlanmaktadır (MEB, 2018). Kazandırılması amaçlanan değerlerin belirli bir çerçevesinin olması gerekmektedir. Bu da eğitim programları ile belirlenmiştir. Eğitim programlarının uygulanmasındaki en önemli araçlardan biri ise bu programlar dahilinde düzenlenmiş ders kitaplarıdır (Şahin & Başgöl, 2018).

İlkokullarda okutulan sosyal bilgiler dersi toplumsal yaşamda kişilerde bulunması gereken temel değerlerin yerleştirilmesinde önemli role sahiptir. Bu noktada birlikte yaşama kültürünün kazandırılması hususunda sosyal bilgiler dersi, sosyal bilgiler öğretim programı (SBÖP) ve sosyal bilgiler ders kitapları (SBDK) oldukça önemlidir. Alanyazında birlikte yaşama kültürüne ilişkin çalışmalar incelendiğinde; genel olarak konunun teorik olarak ne ifade ettiğinin (Gafarov, 2016, İlboğa & Aygöl, 2015; Karaca, 2012; Özensel, 2014), islami açıdan birlikte yaşamanın öneminden (Arpa, 2017; Er & Ataman, 2008; Kunduracı, 2015; Yılmaz, 2021), güncel bir konu olarak Suriyeli ve göçmenler üzerinden konunun ele alındığı görülmektedir (Bolgun & Uçan, 2020; Şahin & Eşici, 2020; Şan & Abdulkakimoğulları, 2021). Çuhadar (2017) ise din kültürü ve ahlak bilgisi dersi ve öğretim programında bir arada yaşama kültürünü dini ve mezhepsel bağlamda incelemiştir. Yapılan alanyazın taraması sonucunda, ilkokuldaki öğretim programları ve ders kitapları birlikte yaşama kültürü bağlamında incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Buradan hareketle araştırmanın amacı; birlikte yaşama kültürünün ilkokul 4. sınıf SBÖP ve SBDK’ndaki durumunu incelemektir. Birlikte yaşama kültürünün, sosyal bilgiler dersinin, ders kitaplarının ve öğretim programının önemi dikkate alındığında araştırmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, birlikte yaşama kültürünün ilkokul 4. sınıf SBÖP ve SBDK’ndaki durumunu ortaya koymayı amaçlayan nitel bir çalışmadır. Nitel araştırmaların olguların ardında yatan anlamı araştıran esnek bir yapıları vardır (Merriam, 2009). Bu çalışmada birlikte yaşama kültürünün ilkokul 4. sınıf SBÖP ve SBDK’nda ne şekilde yer aldığı incelenmiştir. Araştırmada doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi günümüzde yaygın kullanılan yöntemlerden biridir (Kozak, 2007). Olguların araka planında yatanlar hakkında detaylı analizler yapmayı sağlayan doküman incelemesi yöntemi, nitel araştırma süreçlerinde sık kullanılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2018).

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri ilgili dersin öğretim programından ve 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından uygun görülen ve Türkiye genelindeki ilkokul 4. sınıfta okutulan SBDK’ndan elde edilmiştir. Öncelikle ilgili derslerin öğretim programlarının içeriği incelenmiş ardından ders kitabı üzerinde içerik analizi yapılmıştır. İncelenen ders kitaplarına ilişkin bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. İncelenen ders kitabına ait bilgiler

Ders Kitabı	Yayın Yılı	Yazarlar	Yayınevi
4. Sınıf SBDK	2022	Samî TÜYSÜZ	Tuna Matbaacılık

Verilerin Analizi

Çalışmada, SBÖP ile ilkökul SBDK’ndaki birlikte yaşama kültürüne yönelik içerikleri belirlemek için doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım & Şimşek, 2018). Araştırmancının veri kaynağını oluşturan öğretim programı ile ders kitabı, içerik analizi ile değerlendirilmiştir. İçerik analizi yoluyla verileri tanımlamaya, verilerin içinde saklı olabilecek gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışılır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). İlk olarak ilgili öğretim programı ve sonrasında ilkökul SBDK sırası ile incelenmiş, elde edilen veriler tablolar ve görseller ile birlikte sunulmuştur.

Nitel araştırmalarda inandırıcılık kavramı oldukça önemlidir. Bu bağlamda üzerinde analiz yapılan dokümanlar uzman görüşü alınmak amacıyla farklı bir araştırmacı tarafından incelenmiştir. İçerik analizi yapılan veriler incelenmek üzere eğitim bilimleri alanında çalışmaları bulunan bir uzmana gönderilmiştir. Üzerinde fikir birliği olan ve olmayan kodlamalar belirlenmiştir. Uzmanın incelemesi neticesinde uyum yüzdesi %85,71 olarak bulunmuştur. Bu veri kodlayıcılar arasındaki uyumun geçerli düzeyde olduğunu göstermektedir. Alanyazına bakıldığında kodlayıcılar arasındaki uyum yüzdesinin en az %80 olması beklenildiği belirtilmektedir (Miles & Huberman, 1994).

3. BULGULAR

İlkokul 4. Sınıf SBÖP ve SBDK birlikte yaşama kültürü bağlamında incelenmiş olup ulaşılan bulgulara bu bölümde yer verilmiştir.

İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Birlikte Yaşama Kültürüne İlişkin Bulgular

İlkokul 4. sınıf SBÖP’ında tespit edilen içerikler tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2 incelendiğinde ilkökul 4. sınıf SBÖP’ında birlikte yaşama kültürüne doğrudan yer verilmediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda birlikte yaşama kültürüne dolaylı ve doyurucu diyebileceğimiz şekilde değinildiği görülmektedir. Özellikle değerlerimiz, değerler eğitimi ve temel beceriler ekseninde birlikte yaşama kültürünü oluşturacak öğeler yer almaktadır. Değerlerimiz ve değerler eğitimi başlığı altında kök değerlerden ve aile birliğine önem verme, barış, dayanışma, duyarlılık, eşitlik, özgürlük gibi değerlerin varlığı birlikte yaşama kültürüne götüren içerikler barındırmaktadır. Ayrıca programın özel amaçlarında çevreye duyarlılık, programın uygulanmasında dikkat edilecek hususlar açıklanırken sosyal problemleri çözmenin önemi ve milli birliğimizi artıran günler, kazanımlarda ve yetkinlikler başlığı altında birlikte yaşama kültürünü kazandırabilecek içerikler bulunmaktadır.

Tablo 2. 4. sınıf SBÖP’ında birlikte yaşama kültürüne ilişkin bulgular

Değerlerimiz	Öğretim programlarında yer alan “kök değerler” şunlardır: adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik. Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır.
Temel Beceriler	Empati, İletişim, İş birliği, Kalıp yargı ve ön yargıyı fark etme, Özdenetim, Sosyal katılım. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri.
Özel Amaçlar	Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları. Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri.
Değerler Eğitimi	Adalet, Aile birliğine önem verme, Barış, Bilimsellik, Çalışkanlık, Dayanışma, Duyarlılık, Dürüstlük, Estetik, Eşitlik, Özgürlük, Saygı, Sevgi, Sorumluluk, Tasarruf, Vatanseverlik, Yardımseverlik.
Dikkat Edilecek Hususlar	Okulun içindeki ve dışındaki olaylardan yararlanılarak öğrenciler sık sık gerçek hayat problemleri ve çelişkili durumlarla karşılaştırılmalı ve karşılaştıkları sosyal problemler üzerine yansıtıcı düşünceleri sağlanmalıdır. Millî ve dinî bayramlar, mahallî kurtuluş ve kutlama günleri, önemli olaylar, belirli gün ve haftalardan yararlanılarak öğrencilerin tarihsel duyarlılığı ve milli bilinçleri geliştirilmelidir. SB.4.1.4. Kendisini farklı özelliklere sahip diğer bireylerin yerine koyar. SB.4.1.5. Diğer bireylerin farklı özelliklerini saygı ile karşılar.
Kazanımlar	SB.4.5.3. Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler. SB.4.5.5. Çevresindeki kaynakları israf etmeden kullanır. SB.4.7.4. Farklı kültürlerle saygı gösterir.

Yetkinlikler

Bireylerin farklılaşan toplum ve çalışma hayatına etkili ve yapıcı biçimde katılmalarına imkân tanıyacak; gerektiğinde çatışmaları çözecek özelliklerle donatılmasını sağlayan tüm davranış biçimlerini kapsar.

İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Birlikte Yaşama Kültürüne İlişkin Bulgular

4. sınıf SBDK birlikte yaşama kültürü bağlamında incelendiğinde birlikte yaşama kültürünü doğrudan ön plana çıkaran birçok içerik tespit edilmiştir. Ayrıca içeriklerin çoğu kök değerlerden hareketle birlikte yaşama kültürünü kazandırabilecek muhtevaya sahiptir. İçeriklere ait şekiller aşağıda verilmiştir.

Şekil 1. 4. Sınıf SBDK s.26

Şekil 2. 4. Sınıf SBDK s.154

Şekil 1’de görüleceği üzere ülkemize çeşitli sebeplerden dolayı sığınan çocukların yaşadıkları sıkıntılardan bahsedilerek empati yapmamız ve onlara destek olmamız gerektiği bahsedilerek, onları incitecek hareketlerden kaçınılması öğütlenmiştir.

Şekil 2’te çocukların düşüncelerini özgürce ifade edebilme hakkına vurgu yapılarak birlikte yaşamının önemli öğelerinden biri olan ifade özgürlüğü ve başkasının fikirlerine saygı konusu vurgulanmaktadır.

Şekil 3. 4. Sınıf SBDK s.28

Şekil 4. 4. Sınıf SBDK s.30

Şekil 3 ve 4’te farklılıkların insanları birbirinden ayırmaması gerektiği aksine farklılıkların birbirini tamamlayan parçalar olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu iki örnekte doğrudan birlikte yaşama kültürüne vurgu yapıldığı görülmektedir.

Evinizde olduğu gibi okulunuzda da söz ve hareketlerinizin sorumluluğunu üstlenmeniz gerekir. Okulunuzda sosyal katılım becerinizi geliştirmek amacıyla çeşitli etkinliklerde yer alırsınız. Bayram kutlamaları ve anma törenlerinde roller üstlenirsiniz. Diğer yandan tiyatro, resim, satranç, spor ve gezi inceleme gibi eğitsel kulüplere üye olursunuz (Görsel 6.10).

Görsel 6.10: Okuldaki kulüp faaliyetlerinden çeşitli görüntüler

Katıldığınız etkinliklerin ve üstlendiğiniz görevlerin gereği olarak da çeşitli sorumluluklar alırsınız. Örneğin okulda üyesi olduğunuz kulübün toplantılarına katılmak, yetkili organları için yapılacak seçimlerde seçme ve seçilme hakkınızı kullanmak, kulüp yönetim kurulu kararlarına uymak bu sorumluluklarınızdan bazılarıdır. Aynı şekilde bayram törenindeki rolünüzün gereklerini yerine getirmek de önemli bir sorumluluktur.

Şekil 5. 4. Sınıf SBDK s.160

SORUMLULUK ÜSTLENİYORUM.

Sorumluluk sahibi bireylerin günlük hayattaki davranışlarına hangi örnekleri verebilirsiniz?

Özgürlükler sınırsız değildir. Bu nedenle insanlar evde, okulda, sokakta veya trafikte istedikleri gibi davranamazlar. Örneğin bir sürücü "Benim özgürlüğüm var." diyerek kırmızı ışıkta geçemez. Aynı şekilde hiç kimse "Yerlere çöp atma özgürlüğüm var." veya "Toplu taşıma araçlarında yüksek sesle konuşurum." diyerek sorumsuzca davranamaz.

Bireyler sorumluluk duygusuyla ilk olarak aile ortamında tanışır. Ailede günlük hayatın düzenli şekilde yürütmesi için bizim de yerine getirmemiz gereken sorumluluklarımız vardır. Okulda yiyeceğimizi yemeği paketlenme, kirlenen kıyafetlerimizi çamaşır sepetine atma ve odamızı toplama bu sorumluluklarımızdan bazılarıdır. Ayrıca sofrayı kurma, çiçekleri sulama ve yerleri süpürme işlerinde anne babamıza yardımcı olmak da sorumluluklarımız arasında olmalıdır (Görsel 6.6).

Görsel 6.6: Evde, okulda ve sokakta yerine getirmemiz gereken sorumluluklarımız vardır.

Evinizde hangi sorumlulukları üstleniyorsunuz?

Sorumluluk duygusu çocukların öz güvenini artırır. Sorumluluk sahibi çocuklar kendi ihtiyaçlarını karşılayabildiklerini gördükçe büyüklerinin yardımına giderek daha az gerek duyarlar. Böylece bağımsız davranma, karar verme ve eldeki kaynakları kullanma becerilerini geliştirirler.

Şekil 6. 4. Sınıf SBDK s.157

Şekil 5 ve 6'da bireylerin haklarının ve özgürlüklerinin sınırsız olmadığı, herkesin sorumluluk bilinciyle hareket ederek birlikte yaşayabileceği vurgulanmaktadır.

Görsel 6.14: Kardeş okul ziyareti sırasında birbirleriyle tanışan öğrenciler

Şekil 7. 4. Sınıf SBDK s.165

Şekil 8. 4. Sınıf SBDK s.163

Şekil 7'de bir köy okuluyla kardeş okul projesi yapan öğrencilerden bahsedilmiştir. Köy okuluna yardım etmek amacıyla kermes düzenledikleri, yeni tanıdıkları arkadaşlarıyla sevgi ve kardeşlik bağları içinde güzel zaman geçirdikleri vurgulanmıştır.

Şekil 8'de okuldaki eğitsel ve sosyal etkinlikler vasıtasıyla öğrencilerin hayata hazırlandığı, sosyalleştiği ve birlikte yaşama kabiliyetlerinin geliştiği ifade edilmiştir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu bölümde incelemiş olduğumuz 4. sınıf SBDK ve SBÖP ile ilgili bulgular birlikte yaşama kültürü perspektifinde değerlendirilmiştir. İlkokul 4. sınıf SBÖP'nda birlikte yaşama kültürüne doğrudan yer verilmediği tespit edilmiştir. Diğer taraftan birlikte yaşama kültürüne dolaylı ve yeterli diyebileceğimiz şekilde öğretim programında değinildiği görülmüştür. Program derinlemesine incelendiğinde değerlerimiz, değerler eğitimi ve temel beceriler çerçevesinde birlikte yaşama kültürünün temelini oluşturacak öğeler yer almaktadır. Ayrıca programın özel amaçlarında, programın uygulanmasında dikkat edilecek hususlar açıklanırken, kazanımlarda ve yetkinlikler başlığı altında birlikte yaşama kültürünü kazandırabilecek içerikler bulunmaktadır.

SBÖP'nda milli eğitim sisteminin temel hedeflerinden olan kök değerlerin ("adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik") kazandırılmasının yanı sıra, değerler eğitime yönelik olarak farklı 10 değer daha yer almaktadır. Bu değerler; "aile birliğine önem verme, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, estetik, eşitlik, özgürlük, tasarruf" değerleridir (MEB, 2018). Bahsi geçen değerler ve kazandırılması hedeflenen temel beceriler bütün olarak ele alındığında, SBÖP'nın birlikte

yaşama kültürünü destekleyici muhtevaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Öğretim programının bu konuya ehemmiyet göstermesi önem arz etmektedir.

Öğretim programında birlikte yaşama kültürünü destekleyici kazanımların yer aldığı tespit edilmiştir. Kazanımların farklılıklara saygı, farklı kültürlere saygı duyma, empati yapma, sorumluluk ve tasarruf bilinci değerleriyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Konunun öğretim programında kazanım boyutunda yer alması dikkate değer bir konudur. Farklılıklara saygı duyma ve empati yapmaya yönelik ifadelerin kazanımlarda yer alması ilkökul düzeyindeki öğrencilerin bu değerleri kazanıp buna göre davranmalarını kazanımları adına faydalı olacağı düşünülmektedir. Çünkü kültürel farklılıkların, birbirine benzemeyen insanların bir arada güven ve huzur içinde yaşaması için farklılıklara saygı duymanın ve empati yapmanın bireylere kazandırılması gerekir (Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı [KEDV], 2006; Üredi, Akbaşlı, Üredi & Namlı, 2022). Bir diğer açıdan baktığımızda bu değerlerin kazandırılması için yapılacaklardan biri ise farklı kültürleri ve farklılıkları tanıyarak sınıf ve okul ortamında bu farklılıkları normal olarak kabul edecek bir ortam oluşturmaktır (Yıldız, 2008).

İlkokul 4. sınıf SBDK'nda birlikte yaşama kültürüne doğrudan yer verildiği tespit edilmiştir. Diğer taftan dolayı olarak birlikte yaşama kültürünü destekleyici içeriklerin varlığı da söz konusudur. Bu içerikler daha çok değerlerden yola çıkılarak birlikte yaşama kültürünü oluşturacak niteliktedir. Birinci ünite de bulunan farklılıklara saygı duyma konusunda birlikte yaşama kültürüne direkt olarak yer verilmektedir. Din, dil, ırk vb. farklılıkları olan kişilerin bir arada yaşarken empati becerisini ön planda tutmalarına vurgu yapılmaktadır. Bu tespit aynı zamanda öğretim programı ile ders kitabı uyumunu da bize göstermektedir. Kazanımlarda tespit ettiğimiz ve birlikte yaşama kültürünü destekleyici içerikler ders kitabında daha net ifadelerle yer almaktadır. Alanyazına bakıldığında öğretim programı ile ders kitaplarının birlikte yaşama kültürünü oluşturan değerler eğitimi noktasında ve davranış kazandırma hususunda uyumsuzlukların tespit edildiği bir çok çalışma göze çarpmaktadır (Aktan & Padem, 2013; Calp, 2006; Demir & Demirhan İçcan, 2007; Ecerkale & Bayrak, 2018; Güçlü, 2019; Hatay Uçar, 2019; Kahya, 2018; Karatekin, Kuş & Merey, 2013; Keskin & Öğretici, 2013; Kuzucu, 2018; Külünkoğlu, 2010; Özkan, 2017; Sezer, 2005; Şen, 2008). Bu manada sosyal bilgiler ders kitabı ile öğretim programı arasındaki uyum alanyazından farklılaşmaktadır. Çuhadar (2017) ise din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programı ve ders kitaplarını bir arada yaşama kültürü bağlamında incelediği çalışmasında araştırmamızın bulgularına benzer şekilde değerlerden hareketle beraber yaşamayı kazandırabilecek içeriklerin öğretim programında yer aldığını tespit etmiştir.

Milli ve dini bayramlar bu topraklar üzerinde yaşayan kişilerin ortak değerleridir. Bu değerler bizleri bir arada tutar. Bu konu ders kitabında ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Sosyal bir varlık olan insanın toplum içerisinde sahip olduğu sorumluluklardan ve bu sorumlulukların yerine getirilmesinin önemine de yer verilmiştir. İnsani ilişkilerin gelişmesinde sevgi ve saygının önemine fazlaca yer verilmiştir. Ders kitaplarında değerlerin kendilerine yer bulmaları öğrencilerin değerleri içselleştirmelerinde etkili olmaktadır (Aslan, 2009; Aydın, 2014; Dilmaç, 1999; Ersoy & Şahin, 2012; Gömleksiz & Cüro, 2011; Narin, 2007; Sezer, 2008; Yiğittir, 2009). Bu bakımdan ders kitaplarında yer alan ve birlikte yaşama kültürünü destekleyici ifadelerin varlığı oldukça önemlidir.

Araştırmanın bulguları ve alanyazın incelemesinin sonucunda önerilerimiz şu şekildedir; ilkokullarda okutulan diğer derslerin öğretim programları ve ders kitapları birlikte yaşama kültürü bağlamında incelenerek durumları tespit edilebilir. Birlikte yaşama kültürünün okul ve sınıf ortamındaki durumunun tespit edilmesi için farklı çalışmalar yapılabilir.

BEYAN

“Birlikte Yaşama Kültürünün Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitabındaki Durumunun İncelenmesi” isimli makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Acun, İ., Önder, A., Tarman, B., & Yücel, C., (2013). Değerler: kim ne kadar değer veriyor?. *Uşak üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 6(1), 180-197.
- Aktan, O., & Padem, S. (2013). İlköğretim 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında kullanılan okuma metinlerinde yer alan değerler. *Asya öğretim dergisi*, 1(2), 44-55.
- Arpa, E. (2017). İslam’da birlikte yaşama kültürü ve günümüzde müslüman toplumlarda zuhur eden şiddet. *Eskişen*, 34, 45-68.
- Aslan, M. (2009). *Değerler eğitiminde kahramanlardan yararlanma*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Aydın, M. Z., & Akyol Gürler, Ş. (2013). *Okulda değerler eğitimi (2. Baskı)*. Nobel.
- Aydın, O. (2014). *Ortaokul öğrencilerinin 5. sınıf sosyal bilgiler öğretim programındaki değerleri kazanma düzeyleri (Afyonkarahisar ili örneği)*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Bolgun, C., & Uçan, G. (2020). Birlikte yaşamak mümkün mü?: okur yorumlarında “suriyeli sığınmacı” söyleminin inşası. *Manisa celal bayar üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 18(1), 250-269. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.647227>
- Calp, Ş. (2006). *Üçüncü sınıf türkçe ders kitaplarındaki metinlerle ilgili soru ve etkinliklerin 1981 ve 2005 tarihli türkçe programlarında yer alan davranışlar ile kazanımlara uygunluğunun karşılaştırılması*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Çuhadar, B. (2017). *İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi öğretim programı ve ders kitaplarında birlikte/ bir arada yaşama kültürü*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Hitit Üniversitesi.
- Demir, K., & Demirhan İşcan, C. (2007, 11, 15-17). Hayat bilgisi dersinde değerler ve değerler eğitimi. *1. ulusal ilköğretim kongresi*.
- Dilmaç, B. (1999). *Öğrencilerine insani değerler eğitimi verilmesi ve ahlaki olgunluk ölçeği ile eğitimin sınanması*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Ecerkale, N., & Bayrak, Ö. (2018). Türkçe 7. sınıf ders kitabındaki metinlerin değerler bağlamında incelenmesi. *The journal of international lingual, social and educational sciences*, 4(2), 277-287.
- Er, T., & Ataman, K. (2008). İslamofobi ve avrupa’da birlikte yaşama tecrübesi üzerine. *Uludağ üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi*, 17(2), 747-770.
- Ersoy, F., & Şahin, T. (2012). Sosyal bilgiler ders kitaplarının değerler eğitimi yaklaşımları açısından incelenesi. *Kuram ve uygulamada eğitim bilimleri*, 12(2), 1535-1558.
- Gafarov, A. (2016). Felsefi ve dini açıdan birlikte yaşamının temel değerleri üzerine bir analiz. *Değerler eğitimi dergisi*, 14(31), 87-133.
- Gömleksiz, M. N., & Cüro, E. (2011). Sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan değerlere ilişkin öğrenci tutumlarının değerlendirilmesi. *Uluslararası insan bilimleri dergisi*, 8(1), 95-134.
- Güçlü, H. (2019). *Sosyal bilgiler ders kitaplarının değerler eğitimi açısından değerlendirilmesi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Hatay Uçar, F. (2019). *İlkokul hayat bilgisi ve sosyal bilgiler ders kitaplarında değerler eğitimi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.
- İlboğa, M., & Aygül, H. H. (2015). Birlikte yaşama kültürü bağlamında insan-doğa diyalektiği. *Akademik bakış uluslararası hakemli sosyal bilimler dergisi*, 52, 64-78. <https://dergipark.org.tr/en/pub/abuhssbd/issue/32946/366097>
- Kahya, A. (2018). *Ortaokul türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin değerler eğitimi bakımından incelenmesi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Uşak Üniversitesi.
- Karaca, M. (2012). Farklılaşma, bütünleşme ve birlikte yaşama üzerine. *Dicle üniversitesi ziya gökalp eğitim fakültesi dergisi*, 18, 226-238. <https://dergipark.org.tr/en/pub/zgefd/issue/47947/606640>
- Karatekin, K., Kuş, Z., & Merey, Z. (2013). İlköğretim 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan değerler. *Değerler eğitimi dergisi*, 11(25), 183-214.
- KEDV. (2006). *Erken çocuklukta farklılıklara saygı eğitimi el kitabı*. İstanbul: Derin Yayınları.

- Keskin, Y., & Öğretici, B. (2013). Sosyal bilgiler dersinde “duyarlılık” değerinin etkinlikler yoluyla kazandırılması: nitel bir araştırma. *Değerler eğitimi dergisi*, 11(25), 143-181.
- Kozak, M. (2017). *Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım ve yayım teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kunduracı, N. F. (2015). İslam medeniyetinde birlikte yaşama kültürü. *Sosyal politika çalışmaları dergisi*, 15(34), 61-88. <https://doi.org/10.21560/spcd.07344>
- Kuzucu, C. (2018). *İlkokul 4. sınıf insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile sosyal bilgiler ders kitaplarının temel insani değerler açısından karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Külünkoğlu, T. (2010). *İlköğretim birinci kademe türkçe ders kitaplarındaki metinlerin iletlediği değerler açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi.
- MEB. (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook (2nd ed)*. California: Sage Publications.
- Narin, D. (2007). *İlköğretim hayat bilgisi dersi öğretim programının vatandaşlık bilgi, beceri ve değerlerini kazandırmasına ilişkin öğretmen görüşleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi.
- Önal, R. (2016). Avrupa’da müslümanların birlikte yaşama serüveni: norveç örneği -çokkültürlü yaşam, sosyo-kültürel organizasyonlar ve dinlerarası diyalog perspektifinden bir analiz. *Akademik incelemeler dergisi*, 11(1).
- Özensel, E. (2014). Doğu toplumlarında ve türkiye’de birlikte yaşama arayışı: çokkültürlülük mü? Yoksa yeni bir model mi?. *Akademik incelemeler dergisi*, 8(3), 1-17.
- Özkan, Z. S. (2017). *Hayat bilgisi ders kitaplarındaki metin ve görsellerin değerler açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi.
- Sezer, Ö. (2005). *İlköğretim 1. kademe türkçe ders kitaplarında değerlerin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.
- Sezer, T. (2008). *İlköğretim 6. sınıf sosyal bilgiler dersinde sorumluluk değerinin öğretimine ilişkin öğretmen görüşleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.
- Şahin, M., & Eşici, H. (2020). Türkiye’de yaşayan suriyeli göçmenler ile türklerin birlikte yaşam kültürü: değerler, fırsatlar, engeller. *Avrasya uluslararası araştırmalar dergisi*, 8(22), 72-99. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.647200>
- Şahin, O., & Başgül, M. (2018). Ortaokul matematik ders kitaplarında sosyal değerler. *Dicle university journal of ziya gokalp education faculty*, 34, 90-104. <https://doi.org/10.14582/DUZGEF.1890>
- Şan, M. K., & Abdulkakimoğulları, E. D. (2021). Suriyeli sığınmacılarla birlikte yaşama deneyimi bağlamında algı ve görüşler: Twitter üzerinden suriyelilerin sosyal temsili. *Universal journal of history and culture*, 3(2), 209-241. <https://doi.org/10.52613/ujhc.989052>
- Şen, Ü. (2008). 6. sınıf türkçe ders kitaplarındaki metinlerin iletlediği değerler açısından incelenmesi. *Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi*, 1(5), 763-779.
- TDK. (2023). <https://sozluk.gov.tr/>.
- Üredi, P. , Akbaşlı, S. , Üredi, L. & Namlı, H. (2022). Factors associated with emotional intelligence in determining the perception of academic self-efficacy in students attending formal education. *Uluslararası Temel Eğitim Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 43-51.
- Yıldırım, A., & Şimşek, M. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (11. Baskı)*. Ankara: Seçkin.
- Yıldız, N. (2008). Kültürler arası eğitim. *Eğitim bilim toplum dergisi*, 6(22), 52-89.
- Yılmaz, H. (2021). Medine sözleşmesi bağlamında birlikte yaşama kültürü. *Cumhuriyet ilahiyat dergisi*, 25(1), 239-258.
- Yiğittir, S. (2009). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi 4 ve 5. sınıf değerlerinin kazanılma düzeyi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi.

Makale Türü/Article Type
Derleme Makale

IJPES
2023
Volume 4, No 2
Sayfa/ Pages: 62-73

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijpes>

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received :14.08.2023

Kabul/Accepted :20.08.2023

e-Yayın/e-Printed:30.08.2023

DOI: 10.59062/ijpes.1342553

Çocukların Ekran Kullanım Sürelerinin Otizm Spektrum Bozukluğu Semptomlarındaki Etkisine Yönelik Yapılan Çalışmaların İncelenmesi

Hülya TORUN YETERGE¹

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, hulyatorun@hotmail.com

 ORCID ID:0000-0002-0042-4386

ÖZ

Son yıllarda telefon, tablet ve bilgisayar kullanımının hızla artmasının yanında çocuklarda otizm spektrum bozukluğu semptomları ve tanısının da artması, ekran süresinin çocuklar üzerindeki sağlık etkilerinin gözden geçirilmesine ve aşırı ekran süresinin kontrol altına alınmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bu çalışmada, çocukların ekran kullanımı hakkında bilgi sunmak ve otizm spektrum bozukluğu ile ekran kullanım süreleri arasındaki ilişkiyi araştıran güncel çalışmaları çeşitli değişkenler açısından incelemek amaçlanmıştır. Özetleyici derleme ile gerçekleştirilen bu çalışmada Türkiye’de ve yurtdışında otizm spektrum bozukluğu semptomları ile ekran kullanımı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar incelenmiştir. Güncel veriler elde etmek amacıyla taranan çalışmaların yılı 2022 ve sonrası olan son bir yıllık dönem olarak sınırlandırılmıştır. Belirlenen “dahil etme ve dışlama” ölçütlerine uygun olarak yapılan araştırmalar bu çalışmaya veri sağlamak amacıyla ele alınmıştır. Bu kapsamda bir tane Türkiye ve dokuz tane yurtdışı çalışması olmak üzere toplam on araştırmaya erişilmiştir. İncelenen çalışmalarda otizm spektrum bozukluğu semptomları ve aşırı ekran kullanımı arasında ilişki bulunabileceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte maruz kalınan ekran süresinin artması ile otizm spektrum bozukluğu semptomlarının şiddeti arasında da bir ilişki olabileceğini açıklayan çalışmalar bulunmaktadır. Bu açıklamalar incelenen çalışmaların sonucu olarak karşımıza çıkmakla birlikte, ilişkiyi etkileyebilecek nedenlerin ayrıntılı olarak irdelenmesi açısından daha fazla ve daha ayrıntılı çalışmalara da ihtiyaç bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Otizm spektrum bozukluğu, ekran kullanımı, ekran süresi.

Investigation of Studies on the Effect of Screen Use Time on Children's Autism Spectrum Disorder Symptoms

ABSTRACT

In addition to the rapid increase in the use of phones, tablets and computers in recent years, the increase in the symptoms and diagnosis of autism spectrum disorder in children has necessitated the review of the health effects of screen time on children and controlling excessive screen time. In this study, it was aimed to provide information about children's screen use and to examine the current studies investigating the relationship between autism spectrum disorder and screen use time in terms of various variables. In this study, which was carried out with a summative review, studies investigating the relationship between autism spectrum disorder symptoms and screen use in Turkey and abroad were examined. In order to obtain up-to-date data, the scanned studies are limited to the last one-year period, which is 2022 and later. Studies carried out in accordance with the determined "inclusion and exclusion" criteria were discussed in order to provide data for this study. In this context, a total of ten studies, one in Turkey and nine abroad, were accessed. It is stated that there may be a relationship between autism spectrum disorder symptoms and excessive screen use in the studies reviewed. However, there are also studies explaining that there may be a relationship between the increased exposure to screen time and the severity of autism spectrum disorder symptoms. Although these explanations are the results of the studies examined, there is a need for more and more detailed studies in order to examine the reasons that may affect the relationship in detail.

Keywords: Autism spectrum disorder, screen usage, screen time

Atf için: Torun Yeterge, H. (2023). Çocukların ekran kullanım sürelerinin otizm spektrum bozukluğu semptomlarındaki etkisine yönelik yapılan çalışmaların incelenmesi. *Uluslararası Temel Eğitim Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 62-73.

Etik Kurul İzin Bilgileri: Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

1. GİRİŞ

Leo Kanner tarafından 1943 yılında ilk olarak özellikleri belirtilen otizm spektrum bozukluğu (OSB); sınırlı, tekrarlayıcı davranışlar veya ilgilerle birlikte sosyal iletişim ve etkileşimde bozulmalar ile karakterize olan, yaşamın erken dönemlerinde başlayan, beyin temelli, nörogelişimsel bir bozukluk olarak tanımlanmaktadır (APA, 2013). OSB bireyin gelişim sürecini etkilediği için “gelişimsel bozukluk” olarak adlandırılabilir. Bu bozukluk doğuştan gelebildiği gibi doğumdan sonra da erken dönemlerde ortaya çıktığı ve kompleks bir durum olduğu bilinmektedir. OSB’de, beynin yapısını ya da işleyişini etkileyen bazı sinir sistemi sorunlarından kaynaklı durumların da yer aldığı ifade edilmektedir (Özbaran, 2014; Yıldırım vd., 2021). Ayrıca bu nörogelişimsel bozukluk; motor, bilişsel ve duyuşsal olmak üzere farklı alanları kapsayan, davranışsal ve biyolojik özellikleri heterojen bir yapıda olup son derece karmaşıktır (Bradshaw, Schwichtenberg & Iverson, 2022).

OSB; dil, iletişim, sosyal alanlar da olmak üzere diğer birçok alanı etkileyen, iletişim kurmayı zorlaştıran ve bazen de engelleyen bir bozukluktur. Bireyin sosyal becerileri ve motor davranışları, kendini uyarıcı uygun olmayan hareketleri nedeniyle çevresinde sınırlı bir alan oluşmakta ve birey çevresi ile iletişimini kesecek kadar sınırlanmaktadır (Özkan, Ergenekon, Çolak, Kaya & Cavkaytar, 2015). OSB’li bireylerde çoklu fonksiyonların temel gelişiminde de aksamalar ortaya çıkmaktadır. OSB semptomları; sosyal etkileşim, iletişim, kısıtlı ve tekrarlayan davranışlar ile kendini gösterebilmektedir (APA, 2013; Lord, Elsabbagh, Baird & Veenstra-Vanderweele, 2018). Genel özelliklerine göre bu bireyler incelendiğinde günlük hayatlarında farklılıklara, yaşanan değişimlere karşı direnç gösterme, aynı eylemleri defalarca yapma konusunda ısrarcı oldukları gözlemlenmektedir. Ayrıca rutinlere bağlılık oluşturmada birlikte en ufak değişikliklere karşı öfke nöbetleri durumları ile karşı karşıya kalılabilmektedir. Bu durumlara örnek olarak bir yemek masasında her akşam aynı yerde oturma, okula aynı yoldan gitmeye ısrar etme, sınıfta tüm arkadaşlarının yerinin sabit kalmasını isteme, oyuncakları aynı sırayla kutuya yerleştirme gibi düzene yönelik ve ısrarcı davranışlar gösterilebilirler. Oyuncak bir arabanın tekerleğini defalarca döndürerek oynama, çamaşır makinesini dakikalarca izleme, döner sandalyeyi sürekli çevirme gibi döngü içeren ve süreklilik arz eden durumlara bağlılık ve nesneleri kendi kullanım amaçlarından ayrı bir şekilde kullanma sıklıkla görülebilir. Bu özelliklerdeki davranışları olan çocukların sayısının son dönemlerde eski zamanlara göre daha da arttığı ifade edilmektedir (Lyall vd., 2017).

OSB’nin son zamanlardaki artış oranı ile ilgili kesin bilgiler bulunmamasının yanında alanyazında farklı özellikteki bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Sosyal statüsü ne olursa olsun her türlü toplumda OSB’nin izleri görülebilmektedir (Autism Research Program, 2010; Diken, 2008; Korkmaz, 2010). 2001 yılında son on yıllık dönemine göre yaygınlık oranlarında yaklaşık 3 kat artışın olması, 2023 yılında ise Amerika Hastalıkları Kontrol Etme ve Önleme Merkezi (Centers for Disease Control Prevention)’nin verilerine göre her 36 çocuktan 1 tanesinde OSB görülebileceğinin tahmin edildiğinin açıklanması ile OSB, medya ve aile destekli kuruluşların dikkatini daha da çekmeye başlamıştır. Bu artış tanı ölçütlerindeki değişiklik, OSB’ye ilişkin toplumsal farkındalığın ve tanınmanın artması, tarama programlarının iyileşmesi gibi faktörlerle ilişkilendirilebilse de yapılan çalışmalar bu faktörlerin yanında OSB yaygınlığında gerçek bir artış olduğunu da belirtmektedir (Hertz-Picciotto & Delwiche, 2009).

OSB’nin ortaya çıkmasındaki ve artışındaki olası nedenlerine yönelik bugüne kadar birçok kez farklı görüşler belirtilmiştir. Nedenleri bilmek bizler için son derece önem arz etmektedir. Çünkü OSB hakkında öğrenilen her bilgi, bu özellikleri gösteren çocuklara uygulanması gereken tedavi ve eğitim hizmetlerinde bizlere yardımcı olacaktır. OSB’nin nedenleri alanyazında anlatıldığı şekliyle incelendiğinde; farklı disiplin alanlarına göre açıklandığı görülmektedir. “OSB’nin nedenleri nedir?” “OSB neden ortaya çıkar?” gibi sorular uzun yıllardır eğitimin yanında sağlık ve toplumsal alanlardaki bilim insanları tarafından da merak konusu olmuş ve her biri bu sorunun cevabına ışık olabilmek adına kendi alanında araştırmalar yaparak bu sorunun cevabını aramışlardır. Geçmiş dönemlerde bu sorunun cevabını vermekte zorluk yaşanmasının yanında artık son zamanlardaki nörokimyasal, nörobiyolojik, nöroanatomi, nöropsikolojik, nöropsikiyatrik alanlarda (Köse, Özbaran & Erermiş, 2012) gerçekleştirilen çok sayıda araştırma sonuçları bizi yorum yapabilmeye doğru

götürmüştür. Bu soruya verilebilecek yanıtlardan öncelikle en önemlisi, OSB'nin tek bir şekli, tek bir özelliği olmadığı gibi meydana gelmesinin de sadece bir nedenden kaynaklanmadığının düşünülmesidir. Günümüzde OSB'nin nedenleri konusu incelendiğinde, çoğunlukla çevresel, ailesel, genetik, nörolojik ya da nörobiyolojik etkenlerin OSB üzerinde etkili olduğu yönünde görüşler savunulmaktadır (Stamou, Streifel, Goines & Lein, 2013; Tordjman vd., 2014). Savunulan görüşlerin yanında OSB'ye neyin neden olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte genetik temelli olduğuna ilişkin bulgular da vardır. Ancak hangi gen ya da genlerin sorumlu olduğu da henüz tam olarak bilinmemektedir. Ayrıca çevresel faktörlerin de otizme yol açabildiğine ilişkin görüşler bulunmaktadır. Hem genetik temellerin hem de çevresel faktörlerin etkileri üzerine çok sayıda araştırma yapılmaktadır. Çalışmalar kesin ifadeler kullanmamak ile birlikte OSB etiolojisinde genetik, çevre ve gen-çevre etkileşimini içeren çok değişkenli faktörlerin etkileşiminin rol oynadığını (Tordjman vd., 2014; Stamou, Streifel, Goines & Lein, 2013) ve çevresel faktörlerin rolünün %50'ye yakın olduğunu düşündürmektedir (Hallmayer vd., 2011; Sandin vd., 2014).

Beyin gelişiminin doğumdan çok önce başlaması ve gelişmesinin yanında insan beyni doğumdan sonra da ilerlemesini hızla devam ettirmektedir (Johnson, 2001). İnsanın dünyaya geldikten sonra da beyninin gelişmeye devam etmesi çevresel faktörlerin beyin gelişimi üzerindeki etkisini artırmaktadır. Çevrenin insan gelişimi üzerindeki etkileri nedeniyle çevresel faktörlerin OSB'deki rolünü ortaya çıkarmak son derece önem arz etmektedir. Çünkü içinde bulunduğumuz birçok çevresel faktör değiştirilebilir ya da yeniden yapılandırılabilir. Birçok çevresel faktörün yanı sıra sosyo-duygusal becerilerin gelişimi için kritik olan erken çocukluk döneminde çocukların ekrana maruz kalma süresinin de OSB semptomları ile ilişkili olabilecek çevresel faktörlerden biri olabileceği araştırmacıları düşündürmektedir (Heffler & Oestreicher, 2016).

Teknolojinin ilerlemesi ve dijital uygulamaların yaşam alanına girmesiyle birlikte televizyon, bilgisayar, cep telefonu, tablet gibi ekran tabanlı medya günlük hayatımızın giderek daha önemli bir parçası haline gelmiş bulunmaktadır. Medya, her türlü yazılı, sözlü basılı, görsel metin ve imgeleri içeren iletişim ve etkileşim araçlarını kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Hızlı bir şekilde gelişen teknoloji, kitle iletişim ve medya araçları ile birlikte özellikle internetin kullanımı günlük yaşamımızın ayrılmaz bir parçası hâline dönüşmüştür. Günümüzde sıklıkla kullanılan internet ve medyanın eğitim, eğlence, iletişim ve bilgilendirme konularındaki yadsınamaz rolü geniş kitleler tarafından benimsenmiştir. Özellikle pandemiden sonra çocuklar için de internet, cep telefonları, televizyon, tablet ve benzeri teknolojik araçlar eğitimin ve günlük yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olmaya başlamıştır (Sirer, 2020). Eğer ki ekranlar doğru yerde ve doğru zamanlamada kullanılırsa; bilgiye erişim, eğitim, iletişim ve sosyalleşme gibi pek çok alanda fayda sağlayabileceğine şahit olabiliriz (Westby, 2020). Ekranların olağan faydalarının ve oldukça değerli kazanımlarının bulunmasına rağmen bu alanda yapılan araştırmalar özellikle 3 yaş altı çocuklar için ekran karşısında geçirilen uzun sürelerin çocukların dil-iletişim becerileri, bilişsel, davranışsal ve sosyo-duygusal becerilerini olumsuz yönde etkilediğini bildirmektedir (Cerniglia, Cimino & Ammaniti, 2021; Kebir & Özkaya, 2023; Radesky, Silverstein, Zuckerman & Christakis, 2014). Bu nedenle Amerikan Pediatri Akademisi, 18 aylıktan daha küçük çocukların ekran karşısında hiç vakit geçirmemesi gerektiğini ayrıca çocukların 2 yaşından 5 yaşına kadar ise ekran karşısında geçirdikleri sürenin mümkün olduğunca kısaltılmasını önermektedir. Ekranın günde yalnızca bir saate kadar, çocuklara yönelik programlarla sınırlı olması gerektiği ve ebeveynlerin bu programları çocuklarıyla birlikte izlemesi, izlerken gördüklerinin anlatılması, çocuklara rehberlik edilmesi, çocukla iletişim içerisinde izlenilmesi gerektiği belirtilmiştir (American Academy of Pediatrics, 2017; Gökçe, 2021). Günümüzdeki gelişmeler ile birlikte çevremizi incelediğimizde erken çocukluk döneminde bulunan çocukların bu önerilerin aksine ekran karşısında olması gerekenden çok daha fazla zaman geçirmekte oldukları göze çarpmaktadır (Kabali, vd., 2015; Zimmerman, Christakis & Meltzoff, 2007). Heffler ve Oestreicher (2016), yaptıkları çalışmada erken çocukluk döneminde uzun süreler boyunca ekrana maruz kalmanın, beyin gelişimini olumsuz yönde etkileyebileceğini ve nörogelişimsel bozukluklara sebep olabileceğini ileri sürmektedirler.

OSB de dünyada yaygınlık gösterdiği gibi ülkemizde de dikkat çeken, son yıllarda üzerine birçok çalışma yapılan, çağımızın en önemli nörogelişimsel bozukluklarından biri olarak kabul edilmektedir (American Psychiatric Association, 2020). Hatta bazı kaynaklarda OSB günümüzün en zorlu halk sağlığı sorunlarından

biri olarak görülmektedir (Johnson & Myers, 2007). Bununla birlikte bu problemlerin, dikkat, sosyal-duygusal ve sosyal-iletişimsel davranışlarda zorluklarla sonuçlanan ve başkalarının duygusal durumunu yorumlayamama olarak oraya çıktığı görülmektedir (Berger, Rohn & Oxford, 2013). Bu durumun çocuğun ve ailesinin yaşamını büyük ölçüde etkilediği bilinmektedir (Güleç-Aslan, Cihan & Altın, 2014; Nealy, O'Hare, Powers & Swick, 2012; Top, 2009). Alanyazında OSB'li çocukların ebeveynlerinde stresi artırmanın bir sonucu olarak depresyonun da önemli bir yordayıcısı olduğu bildirilmiştir. Çocuğun problem davranışları, annenin kaygı belirtileri ve öfkeli ruh hali, düşük ebeveynlik yeterliliği, sosyal destekleri ve başa çıkma tarzları, depresyonun şiddetiyle ilişkilendirilmiştir (Ang & Loh, 2019). Bu sebeple hem OSB'li çocukların hem de onların ailelerinin yaşamını olumlu yönde değiştirmek için OSB'li bireylerde çocukluktan itibaren dil, iletişim ve bilişsel gelişim gibi gelişim alanlarını desteklemek ve OSB'li çocukların sosyal becerilerini geliştirmek için çeşitli eğitim türleri uygulanmalıdır. Uygulanan eğitimlerin bilimsel ve kanıt temelli olması daha hızlı olumlu sonuçlar almayı ve gelişimi desteklemeyi sağlayacaktır. Bu nedenle OSB alanındaki eğitimsel ve bilimsel araştırmaların önemi günümüzde son derece yüksektir. OSB ile ilgili çalışmaların önemli olmasının nedenlerinden bir tanesi bu bozukluğun yaygın bir şekilde görülmesi, bir diğeri ise bu gruptaki sosyal rehabilitasyonun zorluklarıdır (Salimova, 2022). OSB, ülkemizde olduğu gibi dünyada da artan yaygınlık oranıyla dikkati çekmektedir. OSB'nin gün geçtikçe görülme oranının artmasında, çevresel nedenler incelenirken tüm nedenlerin olumlu ve olumsuz etkilerini göz önünde bulundurmak da önem arz etmektedir. Özellikle son yıllardaki teknolojik gelişmeler yaygınlık oranlarının artması ile ilişkili olabileceği konusunda dikkati çekmektedir. Son derece yararları da bulunan teknolojik gelişmelerin bu yararlarının yanında zararlarının da bilinmesi ve oluşabilecek zararların etkilerini azaltmaya yönelik çalışmalar yapılması olası zararların önüne geçmede yardımcı olabilecektir.

OSB'nin nedenlerini ve semptomlarını artırıp azaltan değişkenleri bilmek, bu değişkenleri ayrıntılı olarak incelemek, etkilerini önleme ya da azaltma konusunda bize fikirler vererek olumlu gelişmeler için yol göstermeyi sağlayacaktır. Bu bağlamda çalışmada, bireylerin ekran kullanımı hakkında bilgi sunmak ve OSB ile ekran kullanımı arasındaki ilişkiyi araştıran güncel çalışmaları çeşitli değişkenler açısından incelemek amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- 1-Son bir yıl içerisinde yapılan OSB ve ekran etkisinin incelendiği çalışmalar nelerdir?
- 2-Son bir yıl içerisinde yapılan OSB ve ekran etkisinin incelendiği çalışmaların özellikleri nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeli ayrıntılı olarak tanıtılmaktadır. Ayrıca çalışmanın dahil etme ve dışlama ölçütlerine, tarama sürecine, veri toplama, analiz sürecine ve güvenilirlik çalışmasına da yine bu bölümde yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, bireylerin ekran kullanımı hakkında bilgi sunmak ve OSB ile ekran kullanımı arasındaki ilişkiyi araştıran güncel çalışmaları çeşitli değişkenler açısından incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Buradan yola çıkılarak incelenen çalışmaların özetleyici bir derlemesi olarak yapılmıştır. Özetleyici derleme, yapılan çalışmanın sonucunda bir müdahale veya uygulama hakkında bilinen bir durumu açıklamaktadır (Dunst, 2018). Derleme çalışmaları belirli bir konuyu bir arada toparlaması ve ilgili çalışmacıların yenilikleri kolaylıkla takip edebilmesi açısından son derece önemli çalışmalardır (Herdman, 2006).

2.2. Dahil Etme ve Dışlama Ölçütleri

Araştırmanın amacına yönelik olarak bu doğrultuda ilgili çalışmaların betimsel bir taraması yapılmıştır. İlgili makalelerin araştırmaya dâhil edilme kriterleri;

- a) 2022 yılından sonra yayınlanmış olması,

b) OSB ve ekran etkisinin incelenmesini içermesi olarak belirlenmiştir.

Dışlama ölçütü ise: a) 2022 yılından önce yayınlanmış olmaları

b) OSB ve ekran etkisinin incelenmediği araştırmalar olarak belirlenmiştir.

Yapılan alanyazın taramaları sonucunda ilk olarak 14 çalışmaya ulaşılmıştır. Çalışmalar ayrıntılı incelendiğinde erişilen bu çalışmalardan 4 tane çalışmanın dâhil etme ve dışlama ölçütlerinden, belirlenen hedef kitleye uymaması nedenleriyle araştırmaya dâhil edilmesinin uygun olmadığı anlaşılmış olup geriye kalan 10 araştırma, çalışmaya dâhil edilmiştir.

2.3. Tarama Süreci

Özetleyici derleme olarak gerçekleştirilen bu çalışmada, Türkiye ve yurt dışında OSB ile ekran kullanımı arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar incelenmiştir. Ulusal Tez Merkezi (YÖK Tez Tarama), Google Scholar, SCOPUS, Education Resources Information Center (ERIC) veri tabanlarında yer alan çalışmalar araştırmacı ve ayrıca güvenilirlik amacıyla bir özel eğitim uzmanı tarafından taranmıştır. Çeşitli veri tabanlarından “Autism and Screen”, “Autism and Screen Time”, “Otizm ve Ekran”, “Otizm ve Ekran Süresi” anahtar sözcükleri içerecek taramalar yapılmıştır. Elde edilen bilgilerin güncel verileri içermesi ve güncel bilgi aktarımı yapılabilmesi amacıyla yıl sınırlaması 2022 sonrası olan son bir yıllık dönem olarak belirlenmiştir. Ayrıca erişilen çalışmaların kaynakçaları tarama sırasında ulaşılamayan çalışmalara erişilmesi amacıyla incelenmiştir. Bu doğrultuda Gazi Üniversitesi Kütüphanesi arama motoru kullanılarak çalışmanın başlığında yukarıda belirtilen kriterleri taşıyan 10 çalışma araştırma kapsamında ele alınmıştır. Araştırma sonucunda ortaya çıkan çalışmaların özetleri okunarak çalışmaya uygunluğu incelenip araştırmaya eklenmiştir. Daha sonra ayrıntılı olarak incelenen araştırmalar aşağıda belirtilen kriterlere göre analiz edilmiştir.

2.4. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Bu araştırmada bireylerin ekran kullanımı hakkında bilgi sunmak ve OSB ile ekran kullanımı arasındaki ilişkiyi araştıran güncel çalışmaları çeşitli değişkenler açısından incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, 11.12.2022 ile 20.05.2023 tarihleri arasında 2022 yılı sonrasında yapılan tüm araştırmalar anahtar kelimeler ile çeşitli veri tabanları kullanılarak taranmıştır. İncelemeler sonucunda uygun bulunan çalışmalar bu araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Ulaşılan çalışmalar öncelikle yıl bilgisine göre sınıflandırılmıştır. Daha sonra çalışmalarda incelenecek olan konulara göre bir form oluşturulmuştur. Bu form analizi yapılacak olan müdahale çalışmalarının “yazarlar”, “çalışmanın adı”, “yılı”, “çalışma modeli” ve “sonuç” başlıklarına ilişkin kodlamalarını kaydedebilmek amacıyla yapılmıştır. Sonrasında elde edilen tüm çalışmalar okunmuş ve formda belirlenen alanlara göre bilgiler forma yerleştirilmiştir. Bu taramalar kapsamında kriterlere uygun 14 çalışmaya ulaşılmış olup dahil etme ve dışlama ölçütlerine uygunluk bakımından ayrıntılı inceleme sonucunda özellikleri uygun olmayan 4 çalışma bu araştırma kapsamına alınmayarak, kalan 10 çalışma yapılan bu araştırmaya dahil edilmiştir.

2.5. Güvenirlik

Bu araştırmada, güvenilirlik çalışması kapsamında verileri oluşturan çalışmalar özel eğitim bölümünden bir uzman tarafından incelenmiştir. Bilgiler forma kaydedilmiş ve sonuçlar Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen $[(\text{Görüş birliği}) / (\text{Görüş birliği} + \text{Görüş ayrılığı}) \times 100]$ formül kullanılarak hesaplanmıştır. Bu hesaplamalara göre güvenilirlik %91 oranında bulunmuştur.

2. BULGULAR

Çalışmanın dahil etme ve dışlama ölçütlerine uygun olarak yapılan araştırmalar bu çalışmaya veri sağlamak amacıyla ele alınmıştır. Araştırmada tarama sonucu elde edilen makaleler “OSB ve ekran ilişkisini içeren

çalışmalara ilişkin bulgular” başlığı altında incelenmiştir. Yapılan taramalar sonucunda OSB ve ekran ilişkisini içeren 10 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalar “yazarlar”, “çalışmanın adı”, “yılı”, “modeli”, “sonuç” başlıklarına göre tabloda sunulmuştur. Bu çalışmaların değerlendirilmesine ilişkin ayrıntılı bulgular Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. OSB ve ekran ilişkisini içeren çalışmalara ilişkin bulgular

Yazar/lar	Çalışmanın Adı	Yılı	Modeli	Sonuçlar
1-Kushima, Kojima, Shinohara, Horiuchi, Ottawa, Ooka & Katoh.	Association between screen time exposure in children at 1 year of age and autism spectrum disorder at 3 years of age: the japan environment and children’s study.	2022	Anne verileri ile tanı ilişkisinin incelenmesi.	1 yaşında daha uzun ekran süresinin, 3 yaşında otizm spektrum bozukluğu ile anlamlı şekilde ilişkili olabileceği ifade edilmiştir.
2-Berard, Peries, Loubersac, Picot, Bernard, Munir, & Baghdadli.	Screen time and associated risks in children and adolescents with autism spectrum disorders during a discrete COVID-19 lockdown period.	2022	Ekran süresi ile tanıları arasındaki ilişkinin incelenmesi	Ekran süresi ile otizm spektrum bozukluğunun ilişkili olabileceği ifade edilmiştir.
3-Sadeghi, Pouretemad, Badv & Brand.	Associations among between symptom severity of autism spectrum disorder and screen time toddlers aged 16 to 36 months.	2023	Ebeveynlerden alınan veriler ile semptom ilişkilerinin incelenmesi.	Ekran süresi küçük çocukların OSB semptomlarının ciddiyeti ile ilişkili olabileceği belirtilmiştir.
4-Nalbant & Erden.	Investigation of screen time and symptom severity in children with autistic spectrum disorder.	2022	Ebeveynlerden alınan veriler ile Semptom ilişkilerinin incelenmesi.	Günde 1 saat ekran başında kalmanın OSB semptom şiddeti ile ilişkili olabileceğini göstermiştir.
5-Melchior, Barry, Cohen, Plancoulaine, Bernard, Milcent... & Charles.	TV, computer, tablet and smartphone use and autism spectrum disorder risk in early childhood: a nationally-representative study.	2022	Ekran süresi ile kontrol listesinden alınan verilerin ilişkilerinin incelenmesi.	Ekrana maruz kalma ile OSB riski arasında karmaşık bir ilişki olabileceğini belirtmişlerdir.
6-Dikkala, Murthy, Prasad, Sharma & Chaudhury.	Amount of screen time and occurrence of autistic-like symptoms in toddlers in a tertiary care hospital	2022	Ekran süresi kontrol listesi ile OSB belirtileri içeren bir ölçekten alınan bilgilerin incelenmesi.	İstatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon puanı bulunulmuştur. Ekran süresi arttıkça daha fazla OSB özelliği görülebileceği belirtilmiştir.
7-Bibi, Khan, Rasheed, Kulsoom, Musharraf, & Ali.	Effects of increased electronic screen exposure and its relation with autistic spectrum symptoms (asd)-a	2022	Anket uygulanarak OSB ilişkisi incelendi.	Aşırı elektronik ekran kullanımı OSB semptomları ile ilişkili olabilir. Daha uzun ekran süresi, çocuklarda

	cross sectional study in peshawar.			gelişimsel gecikmeler ve OSB benzeri semptomlar olasılığını artırmakta etkili olabileceği ifade edilmiştir.
8- Kushima, & Yamagata.	Screen timing may be more likely than screen time to be associated with the risk of autism spectrum disorder—reply.	2022	Ekran süresi ile tanı ilişkisi incelendi.	Ekran süresi ile OSB arasında bir ilişki olabileceği belirtilmiştir.
9-Lin, Y. H., Lin, S. H., & Gau.	Screen timing may be more likely than screen time to be associated with the risk of autism spectrum disorder.	2022	Ekran süresi ile tanı ilişkisi incelendi.	Ekran süresi ile OSB arasında bir ilişki olabileceği belirtilmiştir.
10-Heffler, Frome, Garvin, Bungert & Bennett.	Screen time reduction and focus on social engagement in autism spectrum disorder: A pilot study.	2022	OSB'li küçük çocuklar için ekran süresini en aza indirmeye ve sosyal etkileşimi artırmaya yönelik ebeveyn eğitimi	Deneyssel müdahale ile ekran süreleri azaltılınca, semptomların da azaldığının görüldüğü belirtilmiştir.

Taramalar sonucunda ulaşılan çalışmalar tek tek incelenmiştir. Çalışmalardan güncel bilgi elde etmek amacıyla dahil etme ve dışlama ölçütlerine göre 2022 yılı sonrası çalışmalar tercih edilmiştir. Buna göre incelenen bu çalışmaların dokuz tanesi 2022 yılına (Berard vd., 2022; Bibi vd., 2022; Dikkala vd., 2022; Heffler vd., 2022; Kushima, vd., 2022; Kushima vd., 2022; Kushima Kushima, & Yamagata, 2022; Lin vd., 2022; Melchior vd., 2022; Nalbant & Erden, 2022) ve yalnızca bir tanesi ise 2023 yılına aittir (Sadeghi, 2023).

Araştırmalar ayrıca yapılış yöntemleri, şekillendirmiş oldukları metotlara göre de tabloda tek tek açıklanmıştır. İncelenen çalışmalardan dokuz çalışma da ekran süresi ve OSB tanısı ya da ekran süresi ve OSB semptomları arasındaki ilişkiyi inceleyen metotlar ile yapılmıştır (Berard vd., 2022; Bibi vd., 2022; Dikkala vd., 2022; Kushima, vd., 2022; Kushima vd., 2022; Kushima Kushima, & Yamagata, 2022; Lin vd., 2022; Melchior vd., 2022; Nalbant & Erden, 2022; Sadeghi, 2023). Yalnızca bir tanesi müdahale programı içeren bir çalışmadan oluşmaktadır (Heffler vd., 2022).

Çalışmalardaki katılımcıları genellikle ebeveynler ve bakım veren kişiler oluşturmaktadır. Çalışma için ihtiyaç duyulan veriler çoğunlukla ebeveynler aracılığıyla toplanmıştır. Toplanan bu verilerden elde edilen sonuçlara göre; çalışmaların tümünde OSB ve ekran arasında bir ilişki olabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca maruz kalınan ekran süresi fazla olan katılımcıların OSB semptomlarının şiddetinin de daha fazla olduğunu söyleyen çalışmalar da bulunmaktadır.

2. TARTIŞMA ve SONUÇ

Son yıllarda elektronik cihaz kullanımının hızla artmasının yanında çocuklarda OSB tanısının da artması, ekran süresinin çocuklar üzerindeki sağlık etkilerinin gözden geçirilmesi ve aşırı ekran süresinin kontrol altına alınmasının gerekliliğini de gözler önüne sermektedir. Ekranı veya sanal ortamlara fazla maruz kalmak, 6 yaşın altındaki çocuklarda beyin gelişim sürecini etkileyebilir (Hardell, 2018; Yılmaz & Güney, 2021). Uzun süreli maruz kalma sonucunda ise çocuklarda OSB ya da OSB benzeri semptomlar gelişmesine neden olabilir (Lin, Lin & Gau, 2022). Yapılan bu çalışmadan elde edilen veriler, çocukların maruz kaldıkları günlük ekran saatleri ile OSB belirtilerinin büyük oranda ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Çalışmaların sonuçlarına göre; televizyon, tablet ve akıllı telefon gibi ekran maruziyetlerinde artmış olan süre, otizme yatkınlığı olan çocuklarda riskin ortaya çıkmasını kolaylaştıran ya da tetikleyen bir faktör olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca ebeveynler ve eğitimciler için ekran kullanımının yararlarının yanında potansiyel zararlarının da olabileceğine dikkat çeken sonuçlar içermektedir. İncelenen çalışmaların sonuçlarından ekrana maruz kalan çocukların otizm spektrum bozukluğu yaşayacağı sonucu çıkarılamayacağı gibi aşırı ekran süresinin risk olabileceği düşünülmelidir.

Türkiye’de erken çocukluk döneminde ekrana maruz kalan çocuk sayısı oldukça yüksektir (Gündoğdu vd., 2016). Kebir ve Özkaya (2023) da yaptıkları çalışmada, araştırmalarına katılan 16-36 ay arası çocukların %88,9’unda ekran maruziyeti olduğu belirtmişlerdir. Ayrıca yine bu çalışmada 0-2 yaş ekran maruziyetinin önerilmemesine rağmen, erken çocukluk döneminde ekran maruziyetinin yüksek oranda olduğunu, bu durumun çocuk sağlığını ve gelişimini olumsuz olarak etkilemekte olduğunu belirtmektedirler (Kebir & Özkaya, 2023). Bu yükseklik de gösteriyor ki çocuklarımız OSB semptomları açısından son derece risk altında olabilirler (Nalbant & Erden, 2022).

Ekran başında saatlerce bulunmak hareketsiz kalmayı gerektireceğinden beden sağlığı, dil ve sosyal gelişim açısından da sınırlılık getirecektir (Guan vd., 2020; Lissak, 2018). Erken çocukluk döneminde birebir gerçek etkileşim kurarak dil gelişimini sağlayacak olan çocuk ekran karşısında kimseyle iletişim kurma ihtiyacı duymayacaktır. Bu durum hem alıcı hem de ifade edici dil açısından olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Ekran maruziyetinin özellikle dil gelişiminde de akranlarından geride kalmaya neden olabileceğini gösteren çalışmalar da mevcuttur (Kebir & Özkaya, 2023).

Ekran süresi arttıkça OSB semptomlarının şiddetinin de artabileceğini belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Sadeghi, Pouretmad, Badv & Brand, 2023). Bebeklerin doğumundan hemen sonra özellikle 12-18. aylar arasında gelişiminde ortaya çıkan belirtilerin titizlikle gözlemlenmesi OSB’nin erken tanılanarak harekete geçilmesi ve erken müdahalenin yapılabilmesi için son derece önemlidir. Uygun seviyede bir göz kontağı kuramama, sözel olmayan, söz öncesi iletişim becerilerinde yetersizlikler, takıntılı bir şekilde nesneler ile ilgilenme ve tekrarlı davranışlar OSB olan çocuklarda gözlenen erken belirtilerdir. Akranlarıyla etkileşim kurmada yetersizlik, ekolali, jest ve mimik gibi sözel olmayan ipuçlarını anlamada, kendiliğinden sohbet başlatmada, beden dili kullanımında, zamirlerin özellikle “ben” zahirinin doğru ve yerinde kullanımında sınırlılıklar, nesneleri sıra dışı amaçlarla kullanma, sıra dışı konulara aşırı ilgi duyma, düzen ve rutinelere ilişkin aşırı ısrarcı davranışlar OSB olan çocuklarda gözlenen özellikler arasındadır. OSB’li çocukların davranış problemlerinin azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması için sistematik ve etkili müdahale programları geliştirmek ve uygulamak gerekmektedir. Heffler, Frome, Garvin, Bungert ve Bennett (2022) bu konuyu destekleyecek bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada, OSB’li küçük çocuklar için ekran süresini en aza indirmeye ve sosyal etkileşimi artırmaya yönelik ebeveyn eğitimi gerçekleştirmişlerdir. Eğitim bittikten sonra deneysel müdahale ile ekran süreleri azaltılınca, semptomların da azaldığının görüldüğü bildirilmiştir. Bu durum da ekran sürelerinin azaltılması, uygun ve gerekli seviyelerde çocukların ekrana maruz kalmalarını, gerekmediği zaman çocukların ekranlardan uzak kalmalarının gerekliliğini destekleyecek niteliktedir.

Çocukların OSB ile birlikte gelişebilecek problem davranışları, annenin kaygı belirtileri ve öfkeli ruh hali, düşük ebeveynlik yeterliliği, sosyal destekleri ve başa çıkma tarzları, depresyonun şiddetiyle ilişkilendirilmiştir (Ang & Loh, 2019; Benson, 2023; Fırat, 2016). Ang ve Loh (2019) OSB’li çocuğa sahip annelerin babalardan önemli ölçüde daha yüksek stres seviyeleri yaşadığını ortaya koymuştur. Bu da şöyle yorumlanabilir ki ekran

kullanımının artması çocukların OSB semptomlarını artırabileceğinden, OSB’li çocuk annelerinin de stres düzeyi artabilir. OSB’li çocuğuna bakım vermede genellikle en çok yükü taşıyan annelerin aslında ekran kullanarak işlerini kolaylaştırmadıklarının aksine stresi artırabilecek bir yola da başvurdukları düşünülebilir. Bu sebeple hem OSB’li çocukların hem de onların ailelerinin yaşamını olumlu yönde değiştirmek için OSB’li bireylerde ekran süresinin olabilecek en uygun düzeyde tutulması önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, çocuklardaki ekran maruziyetinin son zamanlarda hızla arttığı ve ayrıca OSB ile OSB semptomlarının da şiddetlenerek arttığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenledir ki son zamanlarda araştırmacıların dikkati de bu konular üzerine yoğunlaşmıştır. Son bir yılda bile 10 çalışmanın sadece bu konu üzerine odaklanmış olması konunun önemini gözler önüne sermektedir. Bu durum yapılan bu çalışmada da görülmektedir. Burada eğitimcilere düşen görev OSB için kanıt temelli yaklaşımlardan, müdahale programları ve yöntemlerden yararlanarak OSB semptomları ve davranış problemlerinin azaltılmasına ya da ortadan kaldırılmasına yardımcı olmaya yönelik önlemleri almalarıdır. OSB ülkemizde ve hatta dünyada müdahale edilmesi gereken ciddi bir sağlık sorunu hâline gelmektedir. Eğitimciler olarak aileleri bu konuda bilgilendirmek en önemli görevlerimizden biri olmalıdır. Ayrıca OSB konusunda hem de ekran maruziyetinin olası zararları konusunda aileleri aydınlatmak, ileride ekran maruziyetine bağlı gerçekleşebilecek birçok sağlık sorununun da önüne geçilmesini sağlayabilecektir.

BEYAN

“Çocukların ekran kullanımının otizm spektrum bozukluğu semptomlarındaki etkisine yönelik yapılan çalışmaların incelenmesi” isimli makalem ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Ang, K. Q. P., & Loh, P. R. (2019). Mental health and coping in parents of children with autism spectrum disorder (ASD) in Singapore: An examination of gender role in caring. *Journal Of Autism And Developmental Disorders*, 49(5), 2129-2145.
- American Psychiatric Association (APA) (2013) Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-V). 5th Edition, *American Psychiatric Publishing*, Washington DC.
- American Psychiatric Association (2020). Diagnostic and statistical manual of mental disorders. Washington, Retrieved from DC: American Psychiatric Association. <https://www.psychiatry.org/>
- American Academy of Pediatrics (2017). Handheld screen time linked with speech delays in young children. Retrieved from <https://www.healthychildren.org/English/news/Pages/Handheld-ScreenTime-Linked-with-Speech-Delays-in-Young-Children.aspx>
- Autism Research Program, Kaiser Permanente Division of Research (2010). Autism parent handbook: Answers to common questions.
- Bibi, A., Khan, S. N., Rasheed, H., Kulsoom, U., Musharraf, M., & Ali, S. (2022). *Effects of Increased Electronic Screen Exposure and Its Relation with Autistic Spectrum Symptoms (ASD)—A Cross Sectional Study in Peshawar. Pakistan Journal of Medical Research*, 61(1), 30-34.
- Berard, M., Peries, M., Loubersac, J., Picot, M. C., Bernard, J. Y., Munir, K., & Baghdadli, A. (2022). Screen time and associated risks in children and adolescents with autism spectrum disorders during a discrete COVID-19 lockdown period. *Frontiers in Psychiatry*, 13.
- Berger, J. M., Rohn, T. T., & Oxford, J. T. (2013). Autism as the early closure of a neuroplastic critical period normally seen in adolescence. *Biological Systems, Open Access*, 1.
- Benson, P. R. (2023). Maternal mental health and the behavior of children with autism spectrum disorder: Unidirectional and bidirectional effects. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 103, 102133.
- Bradshaw, J., Schwichtenberg, A. J., & Iverson, J. M. (2022). Capturing the complexity of autism: Applying a developmental cascades framework. *Child Development Perspectives*, 16(1), 18-26.
- Cerniglia, L., Cimino, S., & Ammaniti, M. (2021). What are the effects of screen time on emotion regulation and academic achievements? A three-wave longitudinal study on children from 4 to 8 years of age. *Journal of Early Childhood Research*, 19(2), 145-160.
- Diken, İ. H. (2008). *Otistik bozukluğu olan çocuklar*. İ. H. Diken (Ed.). Özel gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim. (ss. 409-447). Ankara: Pegem Akademi.
- Dikkala, V. P., Murthy, P. S., Prasad, R. V., Sharma, V., & Chaudhury, S. (2022). Amount of screen time and occurrence of of autistic-like symptoms in toddlers in a tertiary care hospital. *Medical Journal of Dr. DY Patil University*, 15(4), 538-543.
- Dunst, C. J. (2018). *Kanıt-temelli erken çocukluk müdahale uygulamalarının belirlenmesinde araştırma sentezlerinin rolü* [Role of research syntheses for identifying evidence-based early childhood intervention practices.]. (H. Akçakaya, Çev.). H. Bakkaloğlu & Ş. Demir (Eds.). Erken çocukluk özel eğitimi el kitabı (ss. 539-562) içinde. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fırat, S. (2016). Otistik çocukların anne-babalarının depresyon ve kaygı düzeyleri. *Cukurova Medical Journal*, 41(3), 539-547.
- Gökçe, A. (2021). 0-7 yaş arası çocuklarda mobil ekran maruziyetinin değerlendirilmesi. *Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 54(2), 188-193.
- Guan, H., Zhang, Z., Wang, B., Okely, A. D., Tong, M., Wu, J., & Zhang, T. (2020). Proportion of kindergarten children meeting the WHO guidelines on physical activity, sedentary behaviour and sleep and associations with adiposity in urban Beijing. *BMC pediatrics*, 20, 1-9.
- Gündoğdu, Z., Seytepe, Ö., Pelit, B. M., Doğru, H., Güner, B., Arıkız, E., ... & Kaya, E. (2016). Media use by preschool-aged children. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), 6-10.
- Güleç-Aslan, Y., Cihan, H., & Altın, D. (2014). Otizm spektrum bozukluğu tanılı çocuk sahibi annelerin deneyimleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(50), 96-11.

- Hallmayer, J., Cleveland, S., Torres, A., Phillips, J., Cohen, B., Torigoe, T., Miller J, Fedele A, Collins J, Smith K, Lotspeich L, Croen LA, Ozonoff S, Lajonchere, C., Grether JK. & Risch, N. (2011). Genetic heritability and shared environmental factors among twin pairs with autism. *Archives Of General Psychiatry*, 68(11), 1095-1102.
- Hardell, L. (2018). Effects of mobile phones on children's and adolescents' health: A commentary. *Child Development*, 89(1), 137-140.
- Heffler, K. F., & Oestreicher, L. M. (2016). Causation model of autism: Audiovisual brain specialization in infancy competes with social brain networks. *Medical Hypotheses*, 91, 114-122.
- Heffler, K. F., Frome, L. R., Garvin, B., Bungert, L. M., & Bennett, D. S. (2022). Screen time reduction and focus on social engagement in autism spectrum disorder: A pilot study. *Pediatrics International*, 64(1), e15343.
- Herdman, E. A. (2006). Derleme makale yazımında, konferans ve bildiri sunumu hazırlamada pratik bilgiler. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 3(1), 2-4.
- Hertz-Picciotto, I., & Delwiche, L. (2009). The rise in autism and the role of age at diagnosis. *Epidemiology (Cambridge, Mass.)*, 20(1), 84.
- Johnson, M. H. (2001). Functional brain development in humans. *Nature Reviews Neuroscience*, 2(7), 475-483.
- Johnson, C. P., & Myers, S. M. (2007). Identification and evaluation of children with autism spectrum disorders. *Pediatrics*, 120(5), 1183-1215.
- Kebir C, & Özkaya H. (2023).16-36 ay arası çocuklarda ekran maruziyetinin dil gelişimi üzerindeki etkisinin araştırılması. *Türk Aile Hek Derg.* 27(2):21-28.
- Köse, S., Özbaran, B., & Erermiş, S. (2012). Otizm yelpaze bozukluklarında nöropsikolojik profil. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 19(2), 103-115.
- Özkan, Ş. Y., Ergenekon, Y., Çolak, A., Kaya, Ö., & Cavkaytar, S. (2015). *Otizm spektrum bozukluğu*. A. Cavkaytar (ed.). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Kabali, H. K., Irigoyen, M. M., Nunez-Davis, R., Budacki, J. G., Mohanty, S. H., Leister, K. P., & Bonner Jr, R. L. (2015). Exposure and use of mobile media devices by young children. *Pediatrics*, 136(6), 1044-1050.
- Korkmaz, B. (2001). Otizm: Başlıca davranış sorunları ve pratik yaklaşım. *Yeni Symposium*, 39, 26-34.
- Korkmaz, B. (2010). Otizm: Klinik ve nörobiyolojik özellikleri, erken tanı, tedavi ve bazı güncel gelişmeler. (Çağrılı yazar), *Türk Pediatri Arşivi Dergisi*, 80. Yıl, 45, 37-44.
- Kushima, M., Kojima, R., Shinohara, R., Horiuchi, S., Otawa, S., Ooka, T., & Katoh, T. (2022). Association between screen time exposure in children at 1 year of age and autism spectrum disorder at 3 years of age: the Japan Environment and Children's Study. *JAMA Pediatrics*, 176(4), 384-391.
- Kushima, M., & Yamagata, Z. (2022). Screen timing may be more likely than screen time to be associated with the risk of autism spectrum disorder—Reply. *JAMA Pediatrics*, 176(8), 825-825.
- Lin, Y. H., Lin, S. H., & Gau, S. S. F. (2022). Screen timing may be more likely than screen time to be associated with the risk of autism spectrum disorder. *JAMA pediatrics*, 176(8), 824-825.
- Lord, C., Elsabbagh, M., Baird, G., & Veenstra-Vanderweele, J. (2018). Autism spectrum disorder. *The Lancet*, 392(10146), 508-520.
- Lissak, G. (2018). Adverse physiological and psychological effects of screen time on children and adolescents: Literature review and case study. *Environmental research*, 164, 149-157.
- Lyall, K., Croen, L., Daniels, J., Fallin, MD., Ladd-Acosta C., Lee, BK., Park BY., Snyder, NW., Schendel D., & Volk, H. (2017).The changing epidemiology of autism spectrum disorders. *Annual Review Of Public Health*. 38:81-102.
- Nalbant, K., Erden, S., Yazar, A., & Kılınc, İ. (2022). Investigation of the relation between epithelial barrier function and autism symptom severity in children with autism spectrum disorder. *Journal of Molecular Neuroscience*, 1-7.

- Melchior, M., Barry, K., Cohen, D., Plancoulaine, S., Bernard, J. Y., Milcent, K., ... & Charles, M. A. (2022). TV, computer, tablet and smartphone use and autism spectrum disorder risk in early childhood: a nationally-representative study. *BMC Public Health*, 22(1), 1-7.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*, Sage.
- Nealy, C. E., O'Hare, L., Powers, J. D., & Swick, D. C. (2012). The impact of autism spectrum disorders on the family: A qualitative study of mothers' perspectives. *Journal of Family Social Work*, 15(3), 187-201.
- Özbaran, B. (2014). Otizm spektrum bozukluklarında çevresel faktörler etkili midir. *The Journal of Pediatric Research*, 1(4), 170-173.
- Sadeghi, S., Pouretamad, H. R., Badv, R. S., & Brand, S. (2023). Associations between symptom severity of autism spectrum disorder and screen time among toddlers aged 16 to 36 months. *Behavioral Sciences*, 13(3), 208.
- Sirer, E. (2020). Eğitimin ekran üzerinden teknolojik dönüşümünde pandemi döneminin etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(29), 1987-2018
- Radesky, JS., Silverstein, M., Zuckerman B, & Christakis DA. (2014). Infant self-regulation and early childhood media exposure. *Pediatrics*, 133:e1172-1178.
- Salimova, K. R. (2022). Neurophysiological correlates of impaired development in autism spectrum disorder (ASD). *Biology Bulletin Reviews*, 12(2), 140-148.
- Sandin, S., Lichtenstein, P., Kuja-Halkola, R., Larsson, H., Hultman, C. M., & Reichenberg, A. (2014). The familial risk of autism. *Jama*, 311(17), 1770-1777.
- Stamou, M., Streifel, K. M., Goines, P. E., & Lein, P. J. (2013). Neuronal connectivity as a convergent target of gene×environment interactions that confer risk for Autism Spectrum Disorders. *Neurotoxicology and teratology*, 36, 3-16.
- Sucuoğlu, B. (2012). *Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların problem davranışlarının azaltılması*. E. Tekin-İftar (Ed.). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar ve eğitimleri (ss. 183-238). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Top, F. Ü. (2009). Otistik çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları sorunlar ile ruhsal durumlarının değerlendirilmesi: Niteliksel araştırma. *Çocuk Dergisi*, 9(1), 34-42.
- Tordjman, S., Somogyi, E., Coulon N, Kermarrec S, Cohen D, Bronsard G, Bonnot O, Weismann-Arcache C, Botbol M, Lauth B. (2014). Gene× Environment interactions in autism spectrum disorders: role of epigenetic mechanisms. *Frontiers In Psychiatry*. 5:53
- Westby C. (2020). Screen time and children with autism spectrum disorder. *Folia Phoniatr Logop*. 1-8.
- Yıldırım, C., Acar, G., Polat, M. G., Mete, E., Kaygusuz, R., & Yazıcı, C. G. (2021). Gelişimsel koordinasyon bozukluğunda nörogörüntüleme. *Türk J Neurol*, 27, 5-16.
- Yılmaz, D., & Güney, R. (2021). Medyanın çocuklar üzerindeki etkileri ve Kullanımına İlişkin Öneriler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 14(4), 486-494.
- Zimmerman, F. J., Christakis, D. A., & Meltzoff, A. N. (2007). Television and DVD/video viewing in children younger than 2 years. *Archives Of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 161(5), 473-479.